Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav jazyků a komunikace neslyšících

Bakalářská práce

Denisa Lachmanová

Střídání rolí v českém znakovém jazyce

Role Shifting in Czech Sign Language

Praha 2014

Vedoucí práce: Mgr. Radka Nováková

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala především své vedoucí práce Mgr. Radce Novákové za odborné vedení a podnětné rady. Dále bych chtěla poděkovat Mgr. Petře Slánské Bímové a Mgr. Petru Kaderkovi, Ph.D. za umožnění konzultací.

Velký dík patří všem neslyšícím respondentům za jejich ochotu poskytnutí nahrávek, protože bez jejich spolupráce by tato bakalářská práce nemohla vzniknout.

Závěrem také děkuji své rodině za všestrannou podporu.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 18. 6. 2014

……..

Denisa Lachmanová

Abstrakt

Tato bakalářská práce se soustřeďuje na vyjadřování střídání rolí v českém znakovém jazyce. Cílem práce je v rámci výzkumu zmapovat způsoby vyjadřování střídání rolí v českém znakovém jazyce a výsledky porovnat s poznatky ze zahraničí. Na základě informací ze zahraničních publikací práce předkládá přehled způsobů vyjadřování střídání rolí v cizích znakových jazycích ve srovnání s českým znakovým jazykem. Součástí práce je DVD s nahranými ukázkami projevu respondentů, uživatelů českého znakového jazyka, ve kterých je doložen způsob vyjadřování střídání rolí v českém znakovém jazyce.

Klíčová slova

Znakový jazyk, český znakový jazyk, střídání rolí, hledisko, nemanuální prostředky, větný rámec střídání rolí.

Abstract

The bachelor's thesis focuses on the expression of role shifting in Czech sign language. The goal of the thesis is to describe the mechanisms of expressing role shifting in Czech sign language within our survey and comparing the results with findings from abroad. The principles of work are mostly based on foreign literature and they are compared with Czech sign language. A part of the thesis is a DVD of deaf respondents' recordings who use Czech sign language and which illustrate the way of expressing role shifting in Czech sign language.

Key words

Sign language, Czech sign language, role shifting, point of view, non-manual features, framing constructed action.

Obsah

Úvod....8

1 Střídání rolí....10

1.1 Střídání rolí ve znakových jazycích....10

1.2 Střídání rolí v mluvených jazycích....12

1.3 Usouvztažnění střídání rolí ve znakových a mluvených jazycích....12

2 Vyjádření hlediska....14

2.1 Nominální fráze....14

2.2 Uvozovací věta....15

2.3 Personální deixe....15

2.4 Nulová reference....18

3 Univerzální prostředky postupu střídání rolí ve znakových jazycích....19

3.1 Referenční posun....19

3.2 Nemanuální chování....20

3.2.1 Změna pozice těla....20

3.2.2 Změna výrazu obličeje....27

3.2.3 Změna pozice hlavy....30

3.2.4 Změna směru pohledu....33

3.2.5 Shrnutí nemanuálního chování....35

4 Terminologie....37

5 Střídání rolí na syntaktické rovině....40

5.1 Větný rámec střídání rolí v BSL....40

5.1.1 Výzkum větného rámce v BSL....42

6 Střídání rolí v českém znakovém jazyce....48

6.1 Východiska a zpracování výzkumu....49

6.2 Vyjádření hlediska....53

6.3 Postupy střídání rolí v českém znakovém jazyce....54

6.3.1 Referenční posun....54

6.3.2 Nemanuální chování 55
6.4 Větný rámec v českém znakovém jazyce 56
Závěr 58
Použitá literatura a další zdroje 60
Seznam příloh 66
Příloha 1: Přehled termínů 67
Příloha 2: DVD 69
Příloha 3: Grafické zobrazení výsledků výzkumu 70
Příloha 4: Záznamové archy 72

Seznam zkratek

ASL	Americký znakový jazyk
BSL	Britský znakový jazyk
CA	Constructed action
CD	Constructed dialogue
ČZJ	Český znakový jazyk
DGS	Německý znakový jazyk
DSL	Dánský znakový jazyk
LIS	Italský znakový jazyk
LSC	Katalánský znakový jazyk
LSQ	Quebecký znakový jazyk
NP	Nominální fráze
VP	Verbální fráze

Úvod

Cílem této bakalářské práce je uvést problematiku **střídání rolí v širším kontextu**, než v jakém byla do této doby v českém prostředí zmiňována. Snahou je přispět k dalšímu **systematickému popisu českého znakového jazyka** (dále jen ČZJ).

V zahraničních studiích o znakových jazycích je tematika střídání rolí poměrně hojně diskutována a probírána, avšak u nás tomu tak zatím není. Problematiky střídání rolí se lehce dotkla ve své diplomové práci Motejzíková (2007) a dále se tímto tématem zabývaly Šůchová a Nováková (2008). Ve výše zmíněných pracích autorky užívají označení *střídání rolí* nebo také *přebírání rolí*. Rozhodla jsem se v práci užívat jednotné označení, a to ***střídání rolí***.

Předkládaná práce by měla být prvním uceleným popisem střídání rolí v ČZJ, jak z formálního, tak z funkčního hlediska. Zaměřila jsem se na **podobu, význam a pravidla užívání střídání rolí.** Předlohou pro popis střídání rolí v ČZJ mi byly zejména zahraniční studie o znakových jazycích. Poznatky, které jsem při pročítání nabyla, jsem usouvztažnila s poznatky o ČZJ. Klíčovým pramenem, který mi umožnil hlouběji se ponořit do této problematiky, byl **vlastní výzkum.** Z výsledků výzkumu jsem se snažila vytvořit popis, jak střídání rolí vypadá a jakou funkci zastává.

V první kapitole jsem vysvětlila chápání termínu střídání rolí. Snahou také bylo propojit teoretické poznatky ze znakových jazyků s mluvenými jazyky. Jsem si vědoma, že popis střídání rolí u mluvených jazyků je velmi stručný. Je to z toho důvodu, že práce si neklade za cíl porovnávat střídání rolí ve znakových a mluvených jazycích. Tato část o mluvených jazycích byla zařazena pouze z důvodu vyjasnění, že střídání rolí není pouze doménou znakových jazyků. Díky vysvětlení termínu střídání bylo nutné věnovat následující kapitolu problematice hlediska.

Druhá kapitola je věnována **vyjadřování hlediska mluvčího** v promluvě. Zabývala jsem se možnostmi, jakými dává mluvčí najevo, za kterou postavu bude promlouvat. Není totiž pouze jedno řešení vyjádření hlediska. Mluvčí může volit mezi vyjádřením hlediska pomocí nominální fráze, uvozovací věty, personální deixe, nebo zvolí nulovou referenci.

V nejobsáhlejší části práce, **třetí kapitola**, jsem se popsala **univerzální postupy**, kterými se střídání rolí realizuje. Bylo totiž zjištěno, že různé znakové jazyky využívají stejných postupů, jako je **referenční posun** a **nemanuální chování.** V oblasti nemanuálního chování byly dokonce vyděleny čtyři základní typy prostředků nemanuálního chování, a to změna pozice těla, změna výrazu obličeje, změna pozice hlavy, změna směru pohledu.

Během bližšího seznamování se s otázkou střídání rolí jsem se setkala s různými označeními střídání rolí. **Terminologická nejednotnost** mi výrazně ztěžovala orientaci v této problematice. Proto jsem se rozhodla zařadit do této práce **čtvrtou kapitolu** pojednávající o názvosloví v oblasti střídání rolí.

V páté kapitole jsem nahlížela na střídání rolí z pohledu syntaxe: jakým způsobem ovlivňuje střídání rolí **větný rámec**. Zde mi byl vodítkem výzkum britského znakového jazyka (Cormier et al., 2013). Metodu výzkumu jsem použila v upravené verzi pro vlastní výzkum.

Po podrobném popisu střídání rolí na obecné úrovni jsem se věnovala **v šesté kapitole** výhradně **popisu střídání rolí v ČZJ**. Primárním zdrojem informací mi byly vlastní pořízené nahrávky. Analyzovaná data z výzkumu jsem se snažila usouvztažnit s teoretickými poznatky načerpanými během studia zahraničních pramenů.

1 Střídání rolí

Pokud chceme hovořit o střídání rolí, musíme si nejprve uvědomit, na jaké úrovni popisu jazyka se pohybujeme. Postupu **střídání rolí se využívá při výstavbě slovesného komunikátu**, tedy vyššího celku než je věta. Předmětem zkoumání je tedy **text**, který je vytvářen mluvčím a je věnován posluchači (nebo posluchačům). V textu často vystupuje několik postav, za které mluvčí promlouvá. Mluvčí podává cizí řeč uvnitř slovesného komunikátu, která je předmětem zkoumání stylistiky a jednou z klíčových oblastí naratologických[1] bádání (Adam, 2003, s. 128).

1.1 Střídání rolí ve znakových jazycích

Jako každý mluvčí, tak i mluvčí hovořící ve znakovém jazyce vytváří text, v němž v mnoha případech vystupují různé postavy a v takových případech je možno v projevu mluvčího zaznamenat střídání rolí.

Jak uvádějí Šůchová a Nováková (2008, s. 4), střídání rolí se vztahuje k jednomu z postupů spojených s výstavbou vyšších celků, než jsou věty. Myslí tím **výstavbu narativních textů**, ve kterých vystupuje více postav. Jedná se například o vyprávění příběhů a storytelling[2], který je součástí kultury Neslyšících[3].

Střídání rolí je postup, jenž mluvčí využívá během projevu, kdy přechází z role vypravěče do role postavy, nebo od jedné postavy k druhé. Mluvčí se „vtělí“ do právě vystupující postavy a ztotožní se s ní. Tento postup můžeme označit také jako **přebrání cizí role**. Transponování do role se ovšem nemusí nutně pojit pouze s lidskými postavami, ale může dojít také k personifikaci, kdy zvířata přejímají lidské vlastnosti a chování. Mluvčí tedy využívá střídání rolí jak v projevu lidí, tak i zvířat (viz příklady Šůchová, Nováková, 2008).

Mluvčí přechází během promluvy z role do role, realizuje výpověď, využívá **jazykových prostředků pro výstavbu textu** a zároveň znakování doprovází **nemanuálním chováním**, kterým vyjadřuje ono střídání rolí. Na nemanuální úrovni znakující využívá

[1] *„Vyprávění (narace) je slohový postup umožňující podávání příběhů, dějů, jedinečných událostí (jak těch, které se skutečně staly, tak fiktivních, smyšlených), a to obvykle na základě individuálního prožitku pozorovatele n. účastníka události.“* (ESČ, 2002, s. 541)

[2] Storytelling je umělecký žánr vypravování. Více se tomuto žánru věnuje Hájková (2009).

[3] V tomto případě jsem použila označení Neslyšící s velkým počátečním písmenem, protože toto označení užívají ve stejném kontextu Šůchová a Nováková (2008, s. 4). Dále v práci dodržuji jednotné označení neslyšící s malým počátečním písmenem.

změny pozice těla, výrazu obličeje, pozice hlavy a směru pohledu, aby zprostředkoval posluchači referentovo[4] jednání, chování a myšlení (Cormier et al., 2013).

Výše zmíněné nemanuální prostředky simultánně doprovází prostředky manuální (srov. Šůchová, Nováková, 2008, s. 36, Quer, 2011, s. 279).

Střídání rolí je **vizuální jazykový prostředek**, jenž se realizuje ve znakovacím prostoru,[5] čímž potvrzuje jednu z charakteristik znakových jazyků,[6] a to existenci v prostoru.

Dále je důležitým prvkem **referenční soudržnosti textu** (Johnston, Schembri, 2007, s. 272), což znamená, že usnadňuje recipientovi orientaci v textu. Cílem mluvčího je předat posluchači informaci nejen zajímavě, ale především přehledně, a k tomu právě využívá prostředků střídání rolí. Mluvčí pomocí nich **zpřehledňuje**, kdo co dělá a kdo právě mluví. Snaží se, aby byl text pro posluchače co nejpřehlednější. Zároveň střídání rolí **přidává ději na poutavosti** (Šůchová, Nováková, 2008, s. 4).

V promluvě, ve které vystupuje více postav, dochází ke změnám hlediska mluvčího. Pokud mluvčí hovoří **z hlediska postav**, označujeme tento postup jako *perspektivu účastníka*[7]. V takovém případě mluvčí popisuje scénu přesně tak, jako by ji skutečně prožíval. Pokud mluvčí hovoří **z hlediska vypravěče**, využívá *perspektivy pozorovatele*, což znamená, že mluvčí nahlíží na celou situaci zvenčí a nevystupuje jako účastník děje (Nováková et al., 2011, kap. 19).

K vyjádření hlediska může dojít buď tak, že mluvčí použije nominální frázi, uvozovací větu (spojení nominální a verbální fráze), nebo využije personální deixe, anebo zvolí odlišení postav pouze pomocí nemanuálních prostředků. Různým způsobům vyjádření hlediska se věnuji podrobně v kapitole 2.

Postup střídání rolí ovlivňuje formu diskurzu.[8] Odráží se jak na manuální úrovni při vytváření textu a vyjadřování hlediska, tak na nemanuální úrovni při zosobňování referenta.

---

[4] Referentem myslím osobu, do které se mluvčí během promluvy vtělil.

[5] *„Trojrozměrný prostor před tělem, v němž se produkce znakových jazyků odehrává, se nazývá základní znakovací prostor, bývá ohraničován shora temenem hlavy, zdola dolní částí trupu a ze stran upaženými lokty.“* (Kuchařová (eds.), 2005, s. 52)

[6] *„Znakový jazyk je vymezován jako přirozený jazyk neslyšících, jazyk s vlastním slovníkem a vlastní gramatikou (neodvozenými z jazyka mluveného). (...) V komunikaci neslyšících využívá primárně kanálu vizuálně motorického.“* (Macurová, 1994, s. 121)

[7] V popisu ČZJ se užívá termínu perspektiva účastníka nebo je také možné se setkat s termínem prožívaná perspektiva. Podrobně o typech perspektiv pojednává Tučková (2013).

[8] *„Diskurz (promluva, text) – jazykový jev, komplexní, uspořádaná promluva, psaná i mluvená.“* (ESČ, 2002, s. 489)

1.2 Střídání rolí v mluvených jazycích

V mluvených jazycích se také využívá postupu střídání rolí, kdy **mluvčí ve svém vyprávění hovoří za různé postavy**. V takových případech mluvčí reprodukuje cizí řeč, chování, myšlení a prožitky. Při konverzačních analýzách se užívá termínu *„reprodukovaná" řeč*. V anglické literatuře se používá označení *reported speech* (Hoffmannová, 1999, s. 99).

Pokud chceme reprodukovanou řeč zapsat, vkládáme ji do uvozovek a hovoříme o tzv. *přímé řeči*.[9]

I v mluvených jazycích je důležité vymezit, **z jaké perspektivy mluvčí právě hovoří**. Pojem *perspektivy* a *hlediska*[10] zpopularizoval Uspenskij (1970, s. 5), který definoval tři typy hledisek, a to hledisko autora, hledisko postav a hledisko nezúčastněného pozorovatele. Z toho vyplývá, že je nutné se ptát po identitě textových subjektů, tedy kdo právě ke komu promlouvá.

Mluvčí mluveného jazyka používají pro **vyjádření hlediska** nominální fráze (např.: Jana: „…"), uvozovací věty (Jana řekla: „…"), deixi (Ona: „…"), i pouze intonační zabarvení hlasu.

Změna role ovlivňuje projev mluvčího na verbální úrovni – volba slohově zabarvených výrazů, prostředků apelu či exprese. Tak v projevu mluvčího dochází ještě souběžně s verbálním projevem k prozodickým změnám – změna tempa řeči a změna výšky hlasu s cílem napodobit referenta (srov. Quinto-Pozos, 2007, s. 1287, Clark, Gerrig, 1990, s. 769).

1.3 Usouvztažnění střídání rolí ve znakových a mluvených jazycích

Emmoreyová a Reillyová (1995, s. 5) se snaží porovnat vyjadřování střídání rolí ve znakových a mluvených jazycích. Říkají, že **znakové jazyky vyjadřují střídání rolí explicitněji než mluvené jazyky**. Mluvčí znakových jazyků a mluvčí mluvených jazyků využívají rozdílných, ale i shodných strategií pro odlišení hlediska promluvy. Společným prostředkem je například personální deixe. Emmoreyová a Reillyová však zdůrazňují, že

[9] „*Výpovědi realizované v nějaké prvotní komunikační situaci jako tzv. přímá řeč, např. Přivezu ti nějaký dárek; Otevři okno!, mohou být v jiné (druhotné) situaci reprodukovány v podstatě třemi způsoby: (1) formou uvozené řeči přímé: X řekl: „Přivezu ti nějaký dárek"; X zakřičel: „Otevři okno!"; (2) formou výpovědního útvaru s částicí prý: Prý přivezu ti nějaký dárek; Prý otevři okno! (3) formou uvozené řeči nepřímé: X řekl, že mi přiveze nějaký dárek; X zakřičel, abych otevřel okno."* (ESČ, 2002, s. 375)

[10] Problematikou hlediska a perspektivou mluvčího se také podrobně zabývali Macurová (1983, s. 19), Doležel (1973, s. 9). V bakalářské práci je používán termín hledisko synonymně k výrazu perspektiva.

znakové jazyky mohou vyjádřit změnu role výrazněji právě díky nemanuálnímu chování, a to změnou v pozici těla, změnou ve směru pohledu, změnou pozice hlavy či změnou výrazu ve tváři. Zde bych mohla s autorkami nesouhlasit a argumentovat tím, že mluvené jazyky mohou také výrazně realizovat změnu role díky změnám v hlasovém projevu, jež jsou také značně používané při střídání rolí. Rozdíly ve střídání rolí plynou z podstaty jazyků. Znakové jazyky jsou přenášené vizuálně-motorickým kanálem a mluvené jazyky naopak kanálem audio-orálním (Macurová, 1994, s. 121). Proto tedy **nelze z našeho pohledu určit, který z jazyků**, mluvený či znakový, **vyjadřuje střídání rolí explicitněji**.

V mnoha studiích[11] znakových jazyků se často **střídání rolí přirovnává k přímé řeči** tak, jak se popisuje v mluvených jazycích. Jiné studie (např. Quer, 2005, 2011) naopak poukazují na fakt, že střídání rolí může mít vlastnosti jak přímé, tak i nepřímé řeči. Tato problematika je prozatím velmi nejasná a je potřeba dalších hlubších výzkumů na toto téma.

[11] Např. Padden, 1986, 1990, Pizzuto, Giuranna, Gambino, 1990, Baker-Shenk, Cokely, 1991, Lidell, 1990, Morgan, 1999, Sandler, Lillo-Martin, 2006.

2 Vyjádření hlediska

Jak je zmíněno v kapitole 1.1, v textu **je důležité vymezit právě vystupující postavu**. Snahou mluvčího je co nejjasněji vyjádřit, z jaké perspektivy hovoří. Mluvčí si volí z několika možností jak vyjádřit hledisko promluvy. Jsou to:

- Nominální fráze
- Uvozovací věta
- Personální deixe
- Nulová reference

Mluvčí může před změnou role použít nominální frázi, uvozovací větu, nebo postavu určí personální deixí. Také může využít kombinace těchto postupů, anebo nezvolí ani jeden zmíněný postup a v takovém případě hovoříme o nulové referenci.

2.1 Nominální fráze

První způsob vyjádření hlediska je užití **nominální fráze.**[12] Nominální fráze je takový výraz, který je tvořen jedním, nebo více slovy, jehož **základ tvoří podstatné jméno**. Na příkladu[13] níže vidíme (obr. 1), že mluvčí nejprve ukáže znak HUSBAND (manžel) se směřujícím pohledem k posluchači. Tím právě explicitně vyjadřuje hledisko, neboli za jakou postavu bude promlouvat. Poté se pootočí trupem do strany, což už značí promluvu manžela.

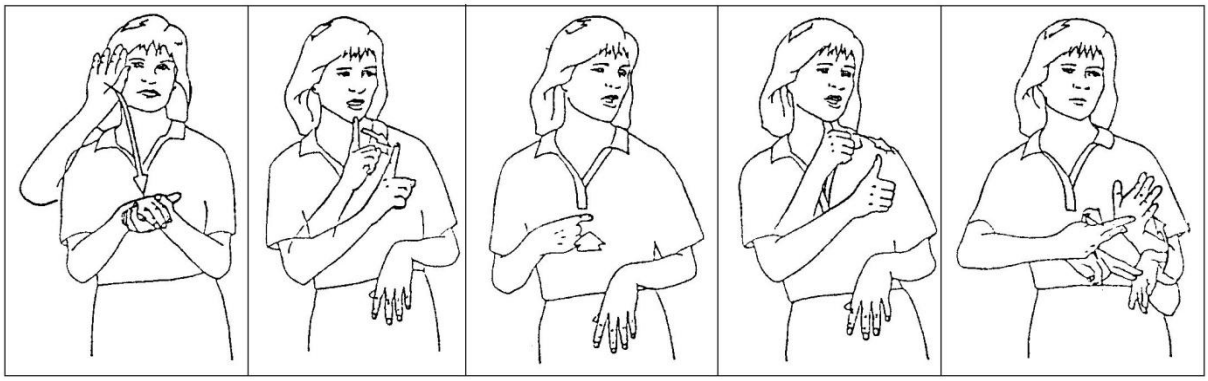

Obr. 1: Explicitní pojmenování postavy jménem (Padden, 1986, s. 49)

[12] *„V pojetí závislostní gramatiky se používá označení nominální skupina. Ve složkových gramatikách v podstatě odpovídá pojmu nominální fráze. Nominální fráze (NP) nebo nominální skupina (NS) je výraz, jehož dominantním členem je podstatné jméno nebo zájmeno.“* (ESČ, 2002, s. 287)

[13] Příklad použit z Paddenové (1986). Způsob zápisu převzat z originálního textu, doplněn autorčiným českým překladem. Všechny anglické texty v práci jsou doplněny autorčiným českým překladem.

rs: husband

HUSBAND <REALLY I NOT MEAN>

The husband, “Really, I didn´t mean it.“

Manžel: „Vážně, já jsem to tak nemyslel.“

2.2 Uvozovací věta

Střídání rolí může také předcházet i **víceslovné uvození – uvozovací věta** – spojení nominální a verbální fráze. Verbální fráze (VP) je výraz, jehož dominantním členem je sloveso, na kterém mohou být závislé další větné členy kromě podmětu (Binkert, 2004, s. 122). Uvozovací věta může mít podobu například *Jan řekl, Anna mi řekla* – viz příklady níže.[14]

(Quer, 2011, s. 282, ASL)

JOHN SAY IX-1_i WANT GO_{RS-i}

John said: “I want to go.“

Jan řekl: „Já chci jít.“

(Quer, 2011, s. 283, LSC)

$ANNA_i$ EXPLAIN SAY1 SENTENCE IX-1_i BROTHER MAN 3-IGNORE-1_{RS-i}

Anna told me: “My brother ignores me.“

Anna mi řekla: „Můj bratr mě ignoruje.“

2.3 Personální deixe

Třetím způsobem vyjádření hlediska je **personální deixe**. Milesová (1989, s. 89) v souvislosti se střídáním rolí uvádí personální deixi pod termínem *odkazovací znaky (pointing signs)* nebo obecněji *odkazování (pointing).* **Mluvčí** v promluvě nejprve **umístí do prostoru osoby nebo věci**, o kterých bude hovořit, a pak **na ně v projevu odkazuje**. Autorka konkrétně říká, že dokud mluvčí hovoří o věcech, které prve umístil do prostoru, může na ně odkazovat pouhým ukázáním bez nutnosti explicitního opakování pojmenování,

[14] Způsob zápisu příkladových vět převzat z Quer, 2011. Zájmenná deixe je zapsána indexem – IX, IX-1 = mluvčí, 1. osoba, IX-2 = posluchač, 2. osoba, IX-3 = 3.osoba. Index *i* odkazuje na první osobu ve střídání rolí, za kterou mluvčí hovoří. RS = střídání rolí (Quer, 2011 s. 280).

tj. použití nominální fráze. Dokonce tvrdí, že odkazování může být provedeno pouhým mihnutím prstu, které může být snadno přehlédnutelné.[15]

Personální deixe je realizována prostřednictvím **osobních zájmen**. Ve znakových jazycích se užívá nejčastěji **tvaru ruky D** (Miles, 1989).[16] Pro vyjádření mluvnické kategorie osoby se využívá konvencializovaného prostorového uspořádání účastníků komunikace (Kuchařová (eds.), s. 59).

- **1. osoba** (JÁ), mluvčí – ukazovák směřuje k hrudi mluvčího (obr. 2),
- **2. osoba** (TY), posluchač – ukazovák směřuje k posluchači (obr. 3),
- **3. osoba** (ON, ONA, ONO) – ukazovák směřuje do prostoru, vpravo nebo vlevo od mluvčího (obr. 4), nebo odkazuje na místo, kde je osoba fyzicky přítomna. Schéma rozmístění osob v prostoru je na obrázku 5.

Rozsáhlé promluvové konstrukce rodilých mluvčích znakového jazyka se vyznačují bohatým systémem odkazováním, který zahrnuje jak lingvistické, tak topografické[17] užití prostoru. Popsání děje, ve kterém se odehrávají dvě nebo více událostí společně, a ve které vystupuje více postav, vyžaduje promyšlené a formálně **ustálené užívání znakovacího prostoru** (Morgan, 1999, s. 27).

[15] *„This reference back is sometimes no more than a flick of the finger and can easily be overlooked.“* (Miles, 1989, s. 90)

[16] Tvar ruky D je při personální deixi užíván nejčastěji. Více o osobních zájmenech v ČZJ v práci Půlpánové (2003).

[17] Topografický prostor kopíruje reálné uspořádání předmětů v prostoru. Znázorňuje skutečné rozmístění objektů. Referenčním indexem je obvykle tvar ruky D (Nováková et al., 2011, kap. 30).

Obr. 2: JÁ (Kuchařová (eds.), 2005, s. 59)

Obr. 3: TY (Kuchařová (eds.), 2005, s. 59)

Obr. 4: ON, ONA, ONO (Kuchařová (eds.), 2005, s. 59)

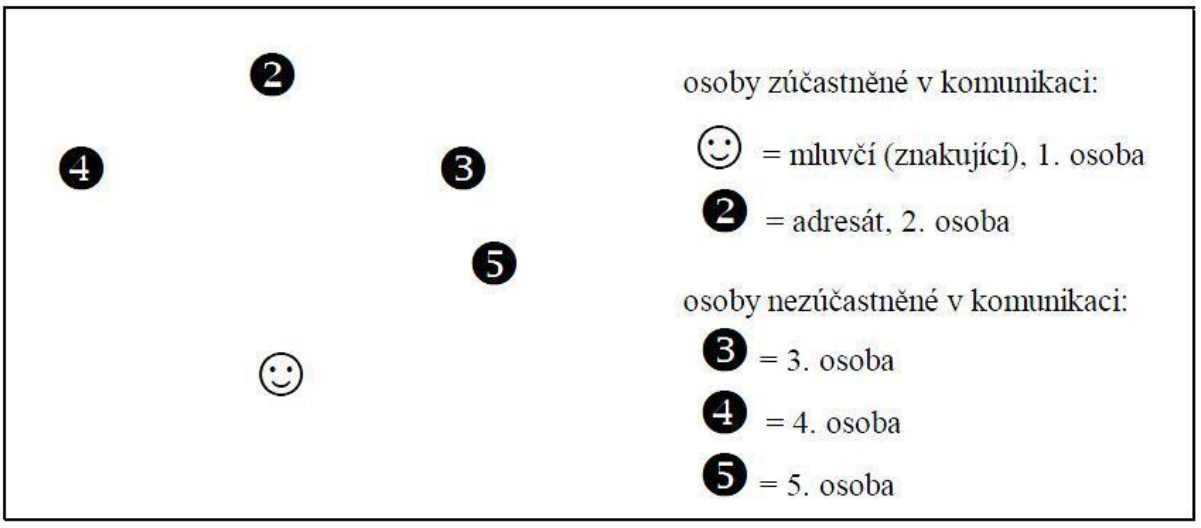

Obr. 5: Prostorové znázornění pozic jednotlivých osob (Kuchařová (eds.), 2005, s. 60)

2.4 Nulová reference

Výše zmíněné tři možnosti nejsou jediným řešením, které mluvčí může zvolit. Pokud mluvčí nevyjádřil referenta explicitně jménem, uvozovací větou, nebo nepoužil pro jeho identifikaci personální deixi, lze tento postup nazvat **nulovou referencí**. Tento termín zavádí Kibrik s Prozorovovou (Kibrik, Prozorova, 2007, s. 44 In Tučková, 2013, s. 49) pod anglickým názvem *zero-reference*. Tučková ve své bakalářské práci jejich myšlenku rozvádí v úvahách, proč autoři zvolili právě výše zmíněný termín. Vysvětluje to následovně:

> *„Tento výraz zvolili podle mého názoru proto, že pro odkazování mezi dvěma referenty nemusí mluvčí odlišit dva body v prostoru manuálně, ale naopak je může odlišit nemanuálně pohybem trupu, hlavy a změnou výrazu v obličeji.“* (Tučková, 2013, s. 49)

Mluvčí vyjádří hledisko pouze nemanuálním chováním. Zvolí tedy postup střídání rolí bez předchozího vyjádření hlediska. Bezpodmínečně zde musí dojít k referenčnímu posunu, aby byla zachována shoda objektu s referentem.

3 Univerzální prostředky postupu střídání rolí ve znakových jazycích

Již bylo řečeno, co předchází střídání rolí, nyní přistoupím k popisu samotného střídání rolí, jak tento postup vypadá a k čemu při něm dochází.

Střídání rolí je předmětem výzkumu v řadě znakových jazyků[18] od 80. let 20. století. Lingvisté si všimli, že některé prostředky střídání rolí se objevují nejen v jejich právě popisovaném znakovém jazyce, ale i v jiných znakových jazycích. Při porovnávání výsledků popisů došli k závěru, že ve znakových jazycích **existují univerzální prostředky postupu střídání rolí**. Jsou to (Quer, 2011, s. 278):

- Referenční posun
- Nemanuální chování

3.1 Referenční posun

Součástí každé promluvy je odkazování. Odkazujeme (neboli referujeme) k osobám, místu, nebo času. Jev, ke kterému během střídání rolí dochází, je právě referenční posun, který **souvisí s odkazováním k osobám**. Mluvčí dbá v projevu na to, aby byla dodržena shoda s aktuálním promluvovým kontextem. Dochází tedy během střídání rolí k **referenčnímu posunu osobních zájmen 1. a 2. osoby** (IX-1, IX-2), přivlastňovacích zájmen a k posunu ve shodě podmětu s přísudkem a podmětu s předmětem. Promluva v 1. osobě se tedy neváže k aktuálnímu mluvčímu, ale k osobě, kterou právě mluvčí ztělesňuje. Stejně analogicky lze uvažovat o kategorii 2. osoby, která neodkazuje k posluchači, ale k druhé postavě vystupující v textu. Na příkladu[19] níže vidíme, že zájmeno IX-1 (JÁ) neodkazuje k mluvčímu, ale k referentu jménem Manel. Totéž je patrné na shodě podmětu s předmětem u slovesa *dát*. Shodové sloveso[20] nepodléhá prostorovým pravidlům aktuálního komunikačního uspořádání komunikantů, ale odpovídá právě referenčnímu posunu ve výpovědi (Quer, 2011, s. 280).

[18] ASL, BSL, LSQ, DGS, LIS, DSL, LSC (Quer, 2011, s. 278).

[19] Příklad použit z Quer (2011). Způsob zápisu převzat z originálního textu. IXa = odkaz k místu *a*, *t* = označení tématu (*topic marking*).

[20] Shodové sloveso vyjadřuje gramatické kategorie osoby a čísla změnou směru pohybu (Kuchařová (eds.), 2005, s. 65).

Příkladová věta s referenčním posunem (Quer, 2011, s. 280, LSC)

$MANEL_i$ $\underline{THINK\ IX\text{-}1_i\ 1\text{-}GIVE\text{-}2\ AT\ ALL_{RS\text{-}i}}$

Manel thinks that he won´t give me anything at all.

Manel si myslí, že mi nedá vůbec nic.

Příkladová věta s referenčním posunem (Quer, 2011, s. 281, LSC)

$\underline{IXa\ MADRID_t}$ $JOAN_i$ $\underline{THINK\ IX\text{-}1_i\ STUDY\ FINISH\ HERE\ MADRID_{RS\text{-}i}}$

When he was in Madrid, Joan thought he would finish his studies there in Madrid.

Když byl v Madridu, myslel si (Joan), že tam dokončí studia.

3.2 Nemanuální chování

Vedle referenčního posunu využívá mluvčí **nemanuálního chování**, jímž je vyjádřeno samotné střídání rolí, které simultánně doprovází celý projev. Nejvýraznější a nejčastěji se vyskytující prostředky **lze uskupit do čtyř kategorií** (srov. Šůchová, Nováková, 2007, s. 35, Quer, 2011, s. 278):

- Změna pozice těla
- Změna výrazu obličeje
- Změna pozice hlavy
- Změna směru pohledu

3.2.1 Změna pozice těla

Prvním typem je změna pozice těla, kdy **dochází k mírným pohybům trupu.** Pohyby mohou být prováděny nakloněním trupu mírně vpřed a vzad, nebo nakloněním trupu do stran – mírně vpravo či vlevo (obr. 6, 7) v závislosti na předchozím umístění osoby v prostoru.

Obr. 6: Změna pozice těla do strany (Quer, 2011, s. 278)

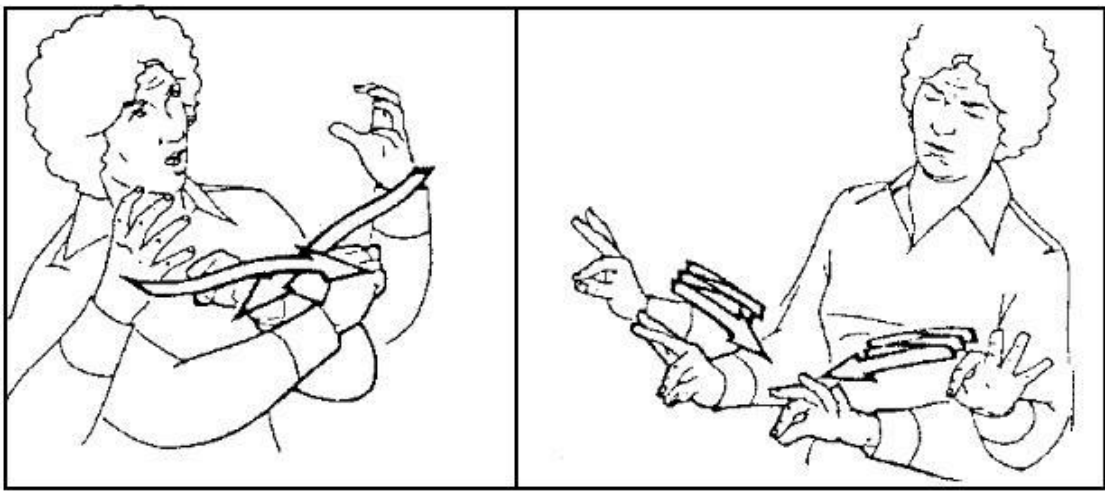

Obr. 7: Změny pozice trupu – pohyb do stran (Baker-Schenk, Cokely, 1991, s. 273)

Paddenová (1986, s. 50) pojmenovává změny pozice těla jako *kontrastní střídání* rolí *(contrastive role-shifting)*. **První způsob** střídání rolí se realizuje na dvou pozicích – **vpřed** (obr. 8) **a vzad** (obr. 9). Každá pozice je určena právě kontrastem k té druhé. Pozice samy o sobě nejsou distinktivní, tuto platnost získávají, až když se objeví vedle sebe v promluvě.

Paddenová podotýká, že **není možné mít tři stupně odklonu**, tj. vpřed, střed a vzad. Není tudíž možné odlišit v promluvě tři postavy tím způsobem, že během promluvy první postavy by mluvčí naklonil trup vzad, změnou trupu na střed by zosobnil druhou postavu a během promluvy třetí osoby by mluvčí naklonil trup vpřed.

Nejprve uvedu příklad, ve kterém vystupují dvě postavy. Na obrázcích 8 a 9 je příklad[21] rozhovoru mezi sociálním pracovníkem a ženou. Když mluvčí ztvárňuje sociálního pracovníka, je nakloněn mírně vpřed. Naopak během promluvy ženy se mluvčí nakloní vzad.

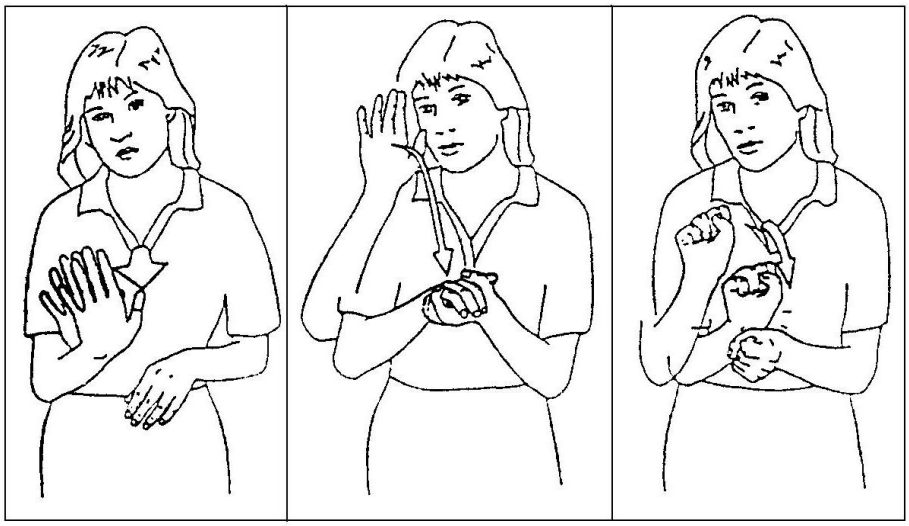

Obr. 8: Naklonění trupu vpřed (Padden, 1986, s. 51)

rs: welfare worker q

<HUSBAND WORK>

“Is your husband working?“

„Pracuje váš manžel?“

Obr. 9: Naklonění trupu vzad (Padden, 1986, s. 51)

rs: wife neg

<HUSBAND NONE JOB>

“No, he hasn’t any job.“

„Ne, nemá žádnou práci.“

Druhým typem změny pozice těla je natáčení trupu do stran. Má stejné omezení jako předchozí typ, tj. může rozlišovat maximálně dvě osoby. Rozdíl je pouze v **naklonění těla vpravo a vlevo**. Na obrázku 10 se mluvčí proměnil do postavy manžela a vyjadřuje to nakloněním trupu vpravo. Ihned v následující replice (obr. 11) zaujímá opačné postavení těla, které značí, že nyní mluvčí promlouvá za manželku.

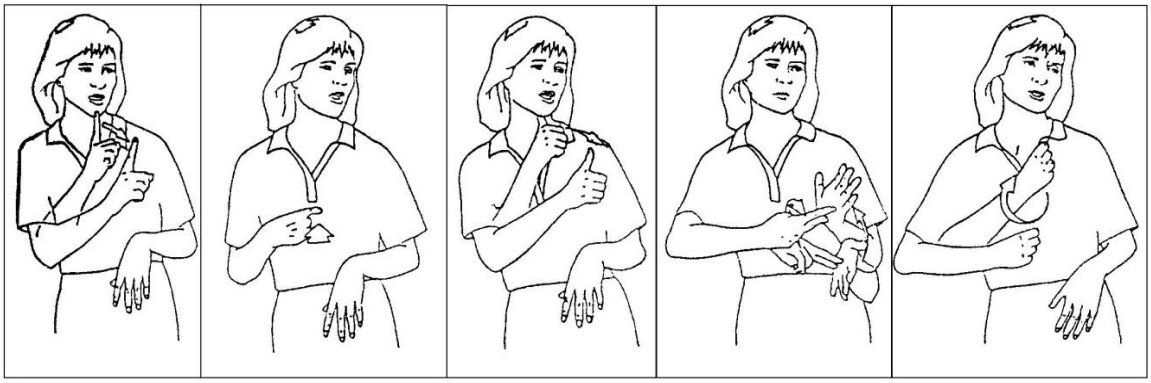

Obr. 10: Naklonění trupu vpravo (Padden, 1986, s. 51)

rs: husband
<REALLY I NOT MEAN SORRY>
"Really, I didn't mean it, I´m sorry."
„Vážně, já to tak nemyslel, omlouvám se."

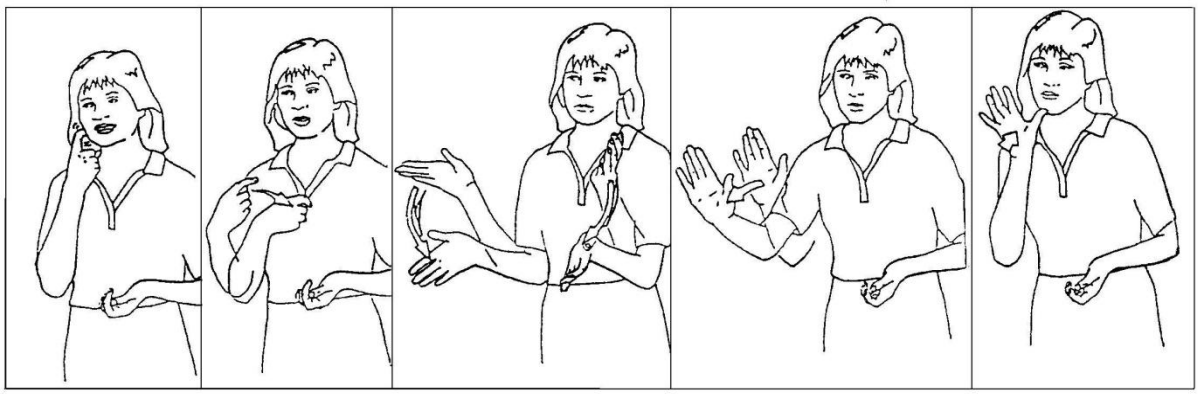

Obr. 11: Naklonění trupu vlevo (Padden, 1986, s. 52)

rs: wife
<RECENT I TALK-WITH YOUR MOTHER>
"Just (today), I was talking with your mother…"
„Právě dnes jsem mluvila s tvou matkou…"

Tyto **dva typy** změny pozice těla (vpřed-vzad, vpravo-vlevo) **se nemohou navzájem kombinovat**. Paddenová (1986, s. 52) upozorňuje, že kombinace naklonění vlevo (obr. 11) v kontrastu s nakloněním vpřed (obr. 8) je nepřijatelná. I v případech, kdy v komunikaci vystupují čtyři postavy, je vyloučené, aby dvě osoby byly vyznačovány posunem vpřed-vzad a dvě osoby posunem vpravo-vlevo.

Podmínky, na základě kterých by bylo možné určit, který typ kontrastního střídání rolí bude použit, nejsou přesně definované. Není zcela jasné, zda výběr závisí na mluvčím, typu promluvy, funkci promluvy nebo významu sdělení, ale neměnným pravidlem však zůstává, že **změna pozice těla vyjadřuje vždy a pouze kontrast mezi dvěma účastníky konverzace.**

Příklad, jak postupovat při potřebě znázornění více mluvčích, uvádí Paddenová na situaci, ve které vystupují **tři postavy** – **manžel**, jeho **žena** a **tchyně** (matka muže). Autorka popisuje děj, kdy muž několikrát uhodil svou ženu za to, že chodila před jeho rodiči pouze v lehkém župánku. Poté toho lituje a omlouvá se jí. Žena mu vysvětluje, že to byla jeho matka, která jí navrhla, aby si zakoupila ten župánek, kterým udělá manželovi radost (Padden, 1986, s. 52).

Třetí referent je uveden v jiné promluvové struktuře střídání rolí než první dvě postavy. Promluva mezi matkou (*mother*) a ženou (*wife*) je podřazena dialogu mezi mužem (*husband*) a ženou (obr. 12). Začátek rozhovoru mezi mužem a ženou je znázorněn na obrázku 10 a 11. Nejprve mluvčí natočí tělo vpravo – role muže – poté jej natočí vlevo – role ženy – a setrvává tak i na obrázku 13. Na obrázku 14 dochází ke změně. První znak (*MOTHER*) je artikulován s natočením těla do levé strany, ale oční pohled míří vpravo, během následujících znaků mluvčí tělo přetočí do opačné pozice. To už mluvčí plně vystupuje v roli tchyně a je natočen trupem vpravo. Na obrázku 15 se opět mluvčí vrátí do pozice vlevo, což značí navrácení k postavě ženy.

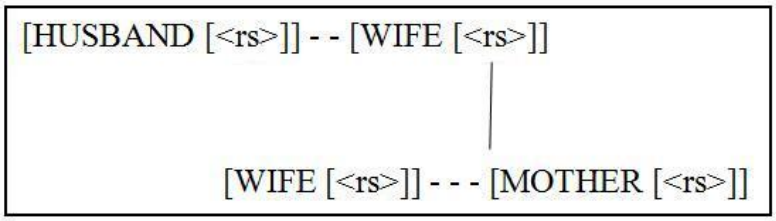

Obr. 12: Dialog ženy a matky je podřazen dialogu muže a ženy (Padden, 1986, s. 53)

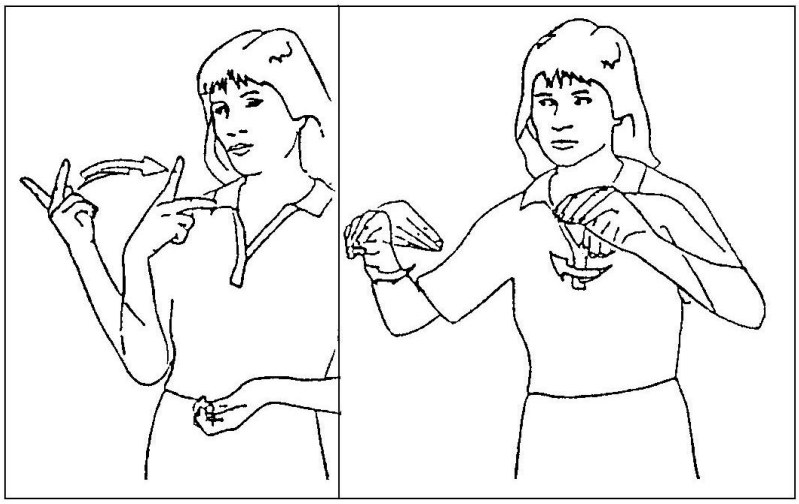

Obr. 13: Žena (Padden, 1986, s. 53)

rs: wife

<TWO-US STORE>

“The two of us were at the store.“

„Obě jsme byly nakupovat.“

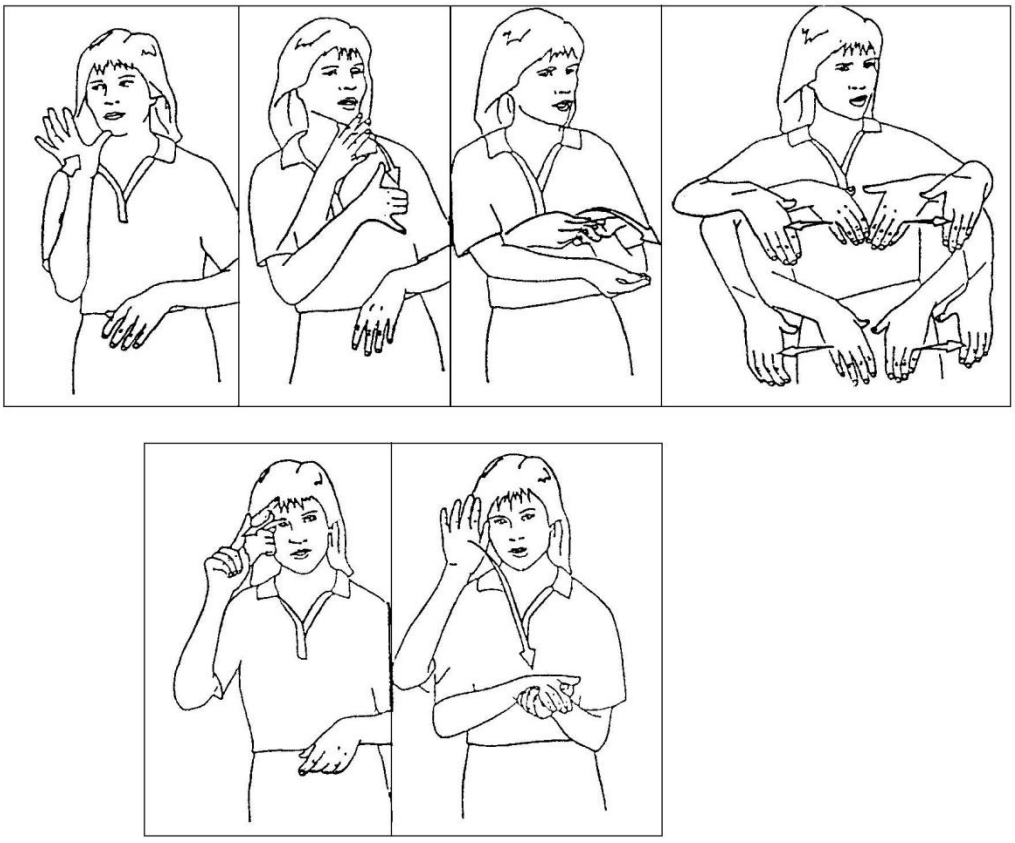

Obr. 14: Matka (Padden, 1986, s. 54)

rs: mother_____wha

MOTHER <WHY-NOT BUY NEGLIGEE FOR HUSBAND>

Your mother said, “Why don’t you get a negligee for your husband?“

Tvoje matka mi řekla: „Proč si nekoupíš župánek pro svého manžela?“

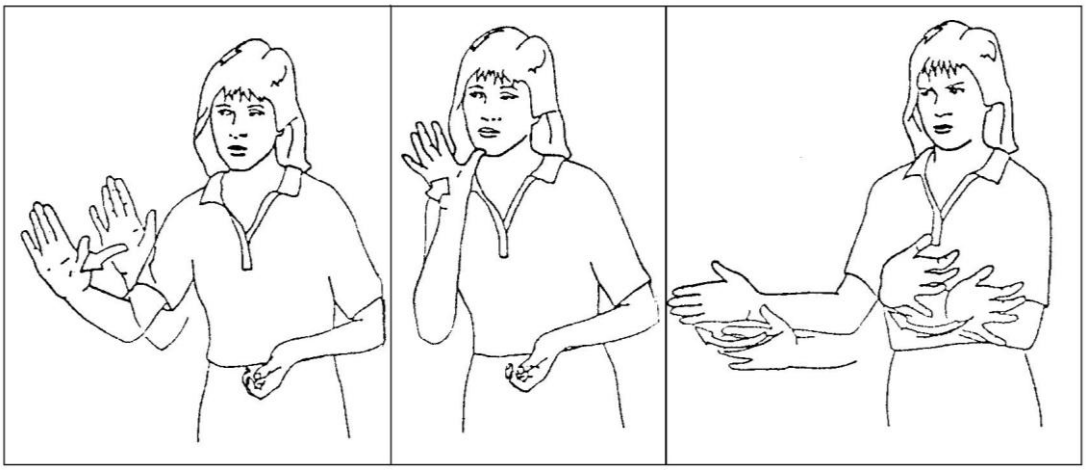

Obr. 15: Žena (Padden, 1986, s. 55)

rs: wife

<YOUR MOTHER ENCOURAGE>

“Your mother encouraged me.“

„Tvá matka mě podpořila.“

Paddenová (1986, s. 55) uvádí i situaci, kde vystupují **čtyři postavy** – **právník**, **dvě děti** a **babička** dětí (mužova matka). Nejprve je uveden kontrast mezi právníkem a dvěma dětmi (jsou chápány společně) a poté kontrast mezi právníkem a babičkou dětí. Navazují tedy na sebe **dvě nezávislé struktury** střídání rolí, které jsou odděleny znaky AND-NEXT (a poté).

<YOU SEE MOTHER-FATHER FIGHT HOW-MANY TIME> rs: lawyer

“You saw your parents fight how many times?“

„Jak často jste viděly vaše rodiče se hádat?“

SAY <I CAN´T COUNT> rs: children

They said „I can´t count.“

Ony řekly: „Neumíme počítat.“

AND-NEXT MAN POSSa MOTHER INTERROGATE <YOU SEE TWO-THEM FIGHT> rs: lawyer

And then they questioned the man's mother, "Did you see them fight?"

A pak se zeptal mužovy matky: „Viděla jste je se hádat?"

<NEVER SEE TWO-THEM FIGHT> rs: mother

"I never saw them fight."

„Nikdy jsem je neviděla se hádat."

3.2.2 Změna výrazu obličeje

Druhým nemanuálním prostředkem, který se v rámci střídání rolí vyskytuje, je **využití mimiky**. Mluvčí mění svůj **výraz v obličeji** (obr. 16) podle charakteru popisované osoby či objektu, se kterým se ztotožňuje (Šůchová, Nováková, 2008, s. 35). Baker-Shenk a Cokely (1991, s. 272) uvádí příklad, kdy má mluvčí během artikulace znaku LOVE (láska) ve tváři úsměv, jako kdyby byl opravdu zamilovaný. Sdělení musí být zosobněné,[22] abychom docílili důvěryhodnosti, jako by nebylo rozdílu mezi původním autorem sdělení a aktuálním mluvčím. Milesová (1989, s. 90) dokresluje představu o změně výrazu v obličeji na příkladu netrpělivé motoristky (obr. 17).

[22] *"The message has become ´personalized´."* (Baker-Shenk, Cokely, 1991, s. 272)

Obr. 16: Změna výrazu obličeje (Quer, 2011, s. 279)

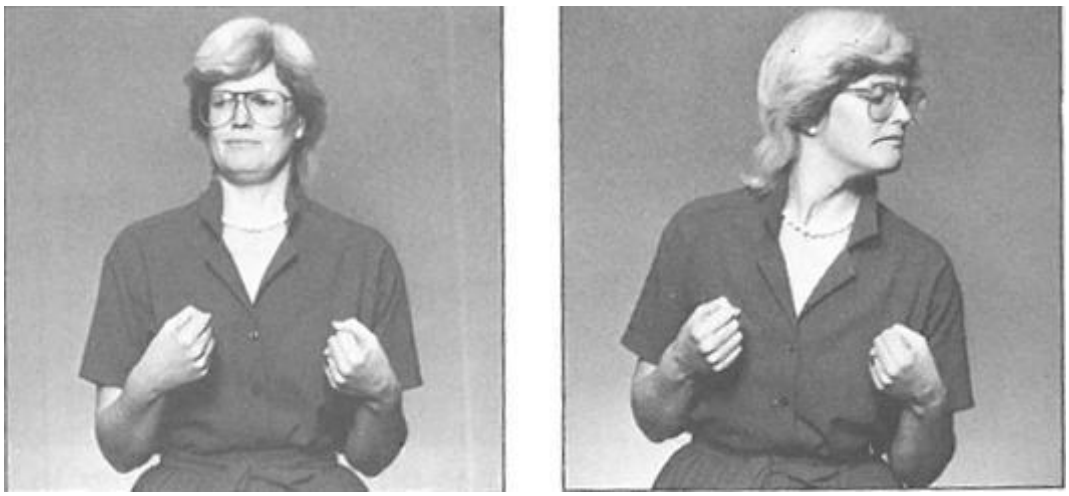

Obr. 17: Změna výrazu obličeje (Miles, 1989, s. 90)

Nyní uvedu příklad, jak lze výrazem ve tváři rozlišit **více postav**. Na příběhu o medvědovi a jezevci je názorně vidět, jak mluvčí využívá změny výrazu v obličeji pro rozlišení dvou postav.

> *„Medvěd šel navštívit jezevce. Jezevec seděl unavený a rozmrzelý, když tu k němu přišel medvěd. „Co že jsi tak unavený? Máš hodně práce?“ ptal se ho medvěd. „Ano, to mám,“ odpověděl jezevec. „Musím opravit králíkovi jeho koloběžku.“* (Motejzíková, 2007, s. 23)

Nejprve mluvčí uvádí adresáta do děje příběhu a má neutrální výraz, přirozený výraz mluvčího (obr. 18).[23] Poté přejde změnou výrazu v obličeji do první vystupující postavy. Když mluvčí hovoří za medvěda (obr. 19), je vidět v jeho tváři lítost nad upracovaným jezevcem. Naopak během promluvy jezevce (obr. 20) je patrné ve výrazu tváře mírné zoufalství a únava z práce.

Obr. 18: Vypravěč (Šůchová, Nováková, 2008, DVD)

[23] Za neutrální chování považujeme postoj těla s výrazem v obličeji, jež je vlastní každé osobě při běžné komunikaci (Pizzuto, Giuranna, Gambino, 1990, s. 97).

Obr. 19: Medvěd (Šůchová, Nováková, 2008, DVD) **Obr. 20: Jezevec (Šůchová, Nováková, 2008, DVD)**

Přepis do znaků:[24]

Vypravěč:

MEDVĚD KRÁČET CHTÍT NAVŠTÍVIT JEZEVEC$_{\text{neutrální výraz}}$

Medvěd:

UNAVENÝ TY? PRÁCE MOC?$_{\text{lítost}}$

Jezevec:

ANO$_{\text{zoufalý výraz}}$

3.2.3 Změna pozice hlavy

K naznačení změny role může dojít také pouze **pohybem hlavy**, a to změnou pozice hlavy:

- **ze strany na stranu – horizontální pohyb** (obr. 21),
- **zdvižením a skloněním hlavy – vertikální pohyb** (obr. 22, 23).

Zejména druhý způsob, **vertikální pohyb hlavy**, je využíván v situacích, kdy v promluvě spolu vystupují **dvě postavy**, z nichž **jedna je výrazně menší než druhá**, například rozhovor dítěte s rodičem. Nebo se vertikálního pohybu hlavou užívá v dialogu osob, které mají rozdílný společenský status, jako je vztah mezi zaměstnavatelem a zaměstnancem, učitelem a studentem, nebo přednášejícím a posluchači (Baker-Shenk, Cokely, 1991, s. 274).

[24] Přepis vytvořen autorkou.

Obr. 21: Změna pozice hlavy (Quer, 2011, s. 279)

Obr. 22: Změna pozice hlavy, rozhovor rodiče s dítětem (Kuchařová (eds.), 2005, s. 55)

Obr. 23: Změna pozice hlavy, rozhovor rodiče s dítětem (Miles, 1989, s. 90)

Názorný příklad **vertikálního pohybu** hlavou uvádí Baker-Shenková s Cokelym (1991, s. 274) na rozhovoru maminky s dcerou v obchodě s bonbóny.

„Tahle scénka se odehrála minulý týden v obchodě s bonbóny. Vešel jsem dovnitř a viděl tam maminku s malou holčičkou, asi tak tříletou. Obě byly neslyšící. Maminka se snažila dostat dceru z obchodu, ale holčička nechtěla a dožadovala se koupení dalších bonbónů. Maminka jí slibovala, že další bonbóny koupí zítra. Teď ale už musí jít domů. Malá holčička zakroutila hlavou a řekla: „Já tady zůstanu.“ A stále odmítala z obchodu odejít, i když se maminka vážně snažila. Bylo to opravdu legrační. Tříletý prcek, a tak tvrdohlavý.“ (Baker-Shenk, Cokely, 1991, s. 274, český překlad převzat z Šůchová, Nováková, 2008, s. 37)

Mluvčí začíná vyprávění uvedením posluchače do děje. Je vzpřímený a navazuje oční kontakt s posluchačem (obr. 24). Pak přechází do role maminky, přičemž během promlouvání za postavu matky má mluvčí skloněnou hlavu (obr. 25). Na maminčina slova reaguje holčička a mluvčí volí strategii pohledu vzhůru (obr. 26), jako kdyby byl on sám v té chvíli malým dítětem.

Obr. 24: Vypravěč (Šůchová, Nováková, 2008, DVD)

Obr. 25: Maminka (Šůchová, Nováková, 2008, DVD)

Obr. 26: Holčička (Šůchová, Nováková, 2008, DVD)

Přepis do znaků:[25]

Vypravěč:

JÁ OBCHOD VEJÍT$_{\text{vzpřímená hlava}}$

TAM MÁMA DCERA OBĚ NESLYŠÍCÍ SPOLU ZNAKOVAT$_{\text{vzpřímená hlava}}$

Maminka:

POJĎ UŽ DOMŮ$_{\text{skloněná hlava}}$

Holčička:

NE CHTÍT JEŠTĚ BONBÓN$_{\text{zdvižená hlava}}$

3.2.4 Změna směru pohledu

Oční kontakt hraje důležitou roli ve vyprávění a v promluvě celkově. Určuje, ke komu znakující právě hovoří. Pokud je mluvčí v roli vypravěče a hovoří přímo na publikum, udržuje s ním i oční kontakt (Rayman, 1999, s. 67). Jinak v průběhu promluvy může docházet ke změnám směru pohledu v závislosti na tom, kterou postavu právě mluvčí zosobňuje (obr. 27).

[25] Přepis vytvořen autorkou.

Obr. 27: Změna směru pohledu (Quer, 2011, s. 279)

To je také patrné na příběhu medvěda a jezevce.

„Jezevec se lekl. „Co se to stalo?“ povídá a v tom vidí medvěda ve sněhu. „Já myslel, že je to lavina a zatím to ty, medvěde. Co tu děláš?“ „Já jsem chtěl, jestli bys mi nepůjčil lyže,“ poprosil medvěd. „To víš, že ano,“ řekl jezevec a podal lyže medvědovi. „Děkuju. A víš co, pojďme lyžovat spolu!“ „Ba ne, já nemůžu, musím opravit střechu. „Aha. Ukaž mi ji.“ A šli se spolu podívat na jezevcovu střechu. V jednom místě v ní chybělo prkno.“ (Šůchová, Nováková, 2008, s. 38)

Při promluvách jezevce míří pohled mluvčí doprava (obr. 28) a během role medvěda se změní směr pohledu doleva (obr. 29). Pohled ale nesměřuje do jednoho bodu po celou dobu trvání promluvy. Změna je pouze na začátku promluvy, kdy mluvčí ujasňuje, za kterou postavu vystupuje, ale pak po zbylé trvání promluvy směřuje pohled k posluchači až do té doby, než dojde opět ke změně referenta.

Obr. 28: Jezevec (Šůchová, Nováková, 2008, DVD)

Obr. 29: Medvěd (Šůchová, Nováková, 2008, DVD)

3.2.5 Shrnutí nemanuálního chování

Výše zevrubně popsané **nemanuální chování** (viz. tab. 1) nabývá významu až tehdy, pokud je **v kontrastu s neutrálním (nepříznakovým) chováním**.

Tab. 1: Souhrn jednotlivých typů nemanuálního chování

Nemanuální chování	
1. změna pozice těla	naklonění vpřed-vzad
	naklonění vpravo-vlevo
2. změna výrazu obličeje	
3. změna pozice hlavy	horizontální pohyb
	vertikální pohyb
4. změna směru pohledu	

V projevu dochází tedy souběžně k tomu, že mluvčí využívá jak manuálních prostředků, tak nemanuálních prostředků k vyjádření střídání rolí. Často **mluvčí volí kombinaci několika typů nemanuálních prostředků** – například kombinaci natáčení trupu vpravo-vlevo spolu s vertikálním nakláněním hlavy, nebo naklonění trupu vpřed-vzad spolu se změnou výrazu obličeje a změnou směru pohledu. (Quer, 2011, s. 278). **Užití všech nemanuálních prostředků souběžně není však povinné** a často je nemanuální chování tak

nepatrné či rychle provedené, že jej nerodilý uživatel znakového jazyka může přehlédnout (Quer, 2011, s. 279).

Otázkou je, jaké prostředky jsou tedy povinné. **Hermannová spolu se Steinbachem** (Quer, 2011, s. 279) provedli výzkum německého znakového jazyka. Potřebná data získali z korpusu **DGS.**[26] Došli k závěru, že **jediným povinným prostředkem střídání rolí je směr pohledu očí**. Ostatní nemanuální chování může být, ale i nemusí být doplňujícím jevem ke směru pohledu očí. Záleží na stylu mluvčího a aktuální textu.

Quer (2011, s. 280) zmiňuje, že zatím sice neproběhla žádná statistická šetření pro katalánský znakový jazyk na téma střídání rolí, ale z dosavadních dat lze poznamenat, že i pro něj je směr pohledu povinným prostředkem, jak poznat změnu role v promluvě.

Při popisu střídání rolí v **ASL** jsem se dočetla, že změny role se nemusí nutně účastnit změna pozice těla. Za plně dostačující **signál změny role je považována změna směru pohledu a výraz v obličeji** (Rayman, 1999, s. 64).

Pro ČZJ zatím nebyl proveden žádný výzkum, který by se zaměřil na povinné prostředky vyjadřování střídání rolí. Doufám, že bude možné zodpovědět tuto otázku díky výsledkům vlastního výzkumu.

[26] DGS-KORPUS [online] [cit. 2014-01-27] Dostupné z: http://www.sign-lang.uni-hamburg.de/dgs-korpus/index.php/welcome.html

4 Terminologie

V předchozích kapitolách jsem popsala formální a funkční stránku postupu střídání rolí. Nyní bych se ráda zaměřila na **otázku terminologie**, která je ve spojitosti se střídáním rolí hojně diskutována. Tuto kapitolu jsem v práci zařadila až na čtvrté místo, protože jsem považovala za nutné nejprve seznámit čtenáře s postupem střídáním rolí jako takovým, aby pak bylo snazší uchopit poznatky o střídání rolí v souvislosti s problematikou terminologie.

Během pročítání zahraničních prací, které se věnují střídání rolí, jsem narazila na bohatou **pojmovou rozrůzněnost**. Nejednotnost terminologie mi znesnadňovala práci, protože nebylo vždy na první pohled zřejmé, zda autoři píší o stejném postupu výstavby textu, ale používají jinou terminologii, nebo zda používají totožné názvosloví, ale jeho význam chápou odlišně.

Jako první komentuje problematiku terminologie Paddenová (1986), která poznamenává, že termín *role-shifting* není úplně šťastně zvolený. Název totiž svádí k zaměňování s termínem *play-acting*. Srovnává to s problematikou popisu klasifikátorů. Klasifikátory byly dříve považovány za nejazykové prostředky, prvky pantomimy. Totéž se stalo u střídání rolí, kdy došlo k záměně s hraním rolí, které není považováno za jazykový jev. Ale díky postupným výzkumům hraní rolí lze podotknout, že je nesprávné je spojovat se střídáním rolí. Jak se ukázalo, střídání rolí podléhá určitým systémovým omezením jazyka, jako je například dodržování pravidla užívání znakovacího prostoru (Padden, 1986, s. 49).

Termín *body shifting* užívají ve svých pracích Lidell (1990) a Baker-Schenková s Cokelym (1991).

Poulinová s Millerem (1995) preferují termín *referential shift*, který podle nich nejlépe odpovídá struktuře střídání rolí, kdy mluvčí odkazuje na 3. osobu prostřednictvím užití kategorie 1. osoby. Namítají, že termín *role-shifting*, který užívá Paddenová, je dvojznačný. *Role-shifting* vypovídá pouze o změně role a neakcentuje referenční posun. Také mají připomínky k termínu *body shifting*, který odkazuje pouze na posuny a změny v postavení těla, jež ovšem nemusejí být vždy realizovány. Poulinová s Millerem se shodli na užívání termínu *referential shift*, který v sobě zahrnuje referenční posun v odkazování (Poulin, Miller, 1995, s. 117).

Poulinová a Miller (1995) definují *referential shift* v LSQ jako postup pro vyjádření vnitřní promluvy z hlediska mluvčího. To znamená, že *referential shift* vyjadřuje emoční stav

mysli nebo niterní pocity v promluvě mluvčího, se kterým se znakující osoba ztotožňuje. Když v promluvě není obsažen *referential shift*, pak je sdělení neutrální nebo se znakující s promluvou neztotožňuje (Polin, Miller, 1995, s. 130). Celkově se Poulinová s Millerem zaměřují na sémantická omezení užívání *referential shift* ve vyjadřování hlediska v různých typech promluv.

Engberg-Pedersenová (1995) se zabývá *referential shift* v DSL. Analyzuje tři podtypy *referential shift*, které mohou být použity pro vyjádření určitého vypravěčského hlediska. Blíže specifikovala: *shifted reference*, *shifted atribution of expressive elements* a *shifted locus*. *Shifted reference* popisuje jako postup, který mluvčí využívá, když hovoří v kategorii první osoby, což ovšem neznamená, že hovoří sám za sebe, ale promlouvá slovy postavy, kterou se právě rozhodl reprezentovat (Engberg-Pedersen, 1995, s. 135). Podle mého úsudku lze chápat *shifted reference* jako paralelu k *referential shift* od Poulinové a Millera. Druhým vyděleným typem Engberg-Pedersenové je s*hifted atribution of expressive elements,* který mluvčí využívá v promluvách, kdy převypravuje myšlenky, úkony a pocity, které jsou vlastní jiné osobě. Engberg-Pedersenová říká, že se využívá jak manuálních, tak nemanuálních prostředků. Manuální prostředky vysvětluje jako „emočně nabité znaky" a za nemanuální prostředky považuje „výraz v obličeji a postoj těla" (Engberg-Pedersen, 1995, s. 142). To, co Engberg-Pedersenová nazývá dlouhým termínem *shifted atribution of expressive elements*, není nic jiného, než vyjadřování pocitů, emocí, nálad a chování osoby, do které se mluvčí transponoval. Třetím typem je *shifted locus,* který je podle Engberg-Pedersenové jedinečný pro znakové jazyky, protože využívá prostoru, ve kterém se znakové jazyky realizují. Shifted locus odkazuje na skutečné uspořádání osob a věcí v prostoru tak, jak je mluvčí vnímá (Engberg-Pedersen, 1995, s. 145).

Pro to, co Engberg-Pedersenová nazývá *shifted atribution of expressive elements*, používají v ASL termínu *asuming the role*, nebo *adopting the role* (Smith (ed.), 1988, s. 65). Což znamená zprostředkování hlediska reprezentované osoby.

Dále jsem se setkala s termínem *contsructed action* a *constructed dialogue* u Winstonové (1991, s. 397-409), která tak označuje případy, kdy mluvčí pomocí gest[27] napodobuje chování někoho jiného než sebe sama. Termín *constructed action* zmiňuje Winstonová i v souvislosti s akty, ve kterých nejen mluvčí přímo imituje charakter postavy, ale také částečně přehrává celé situace.

[27] Gesta jsou součástí neverbálního projevu a nepodléhají jazykovým pravidlům (Křivohlavý, 1988).

Nabízí se ještě další termín, a to *constructed dialogue*, který zmiňuje Metzgerová (1995) a odkazuje na Tannenovou (1986 s. 311-332). Tannenová se věnovala mluveným jazykům a v jejich popisu vydělovala dva termíny – *contructed action* a *contructed dialogue*. Tannenová definovala *contructed action* jako strategii, kdy mluvčí vyobrazuje jak fyzické, tak mentální chování osoby, kterou reprezentuje. *Constructed dialogue* chápe jako konverzační situaci, rozhovor mezi více účastníky komunikace, který mluvčí převypravuje. Lze tedy říci, že *constructed action* je nadřazeným pojmem ke *constructed dialogue*.

V nejnovější studii z roku 2013 Cormierová et al. používá termín *constructed action,*[28] který klade vedle již používaných termínů jako *role-shifting* či *referential shift*. *Constructed action* definuje jako diskurzní strategii často využívanou ve znakových jazycích, kdy mluvčí užitím nemanuálních prostředků reprezentuje referentovo jednání (Cormier et al, 2013, s. 199). V textu, ve kterém vystupují dvě postavy, užívají termín *construcetd dialogue*.[29]

V českém prostředí je zaveden termín *střídání rolí* nebo *přebírání rolí* (Motejzíková, 2007, s. 21, Šůchová, Nováková, 2008, s. 35), který byl zřejmě vytvořen překladem z anglického termínu *role-shifting*. Kdybychom chtěli následovat zahraniční vývoj terminologie, přiklonili bychom se k návrhu z nejnovější studie z roku 2013, která užívá termínu *constructed action*. Po konzultaci s Petrem Kaderkou[30] jsme se shodli na českém ekvivalentu *konstruovaný akt*. Ve zbylé části bakalářské práce je užíván termín *konstruovaný akt* v případech, kdy zahraniční lingvisté používají termínu *constructed action*. Mezi termín *střídání rolí* a *konstruovaný akt* nekladu rozdíl.

Je zřejmé, že téma střídání rolí je hojně diskutované v zahraniční literatuře a že nezanedbatelnou otázkou je samotné označení a pojmenování výše popsaného jevu v závislosti na různých pohledech. Rozhodnout, který termín bude striktně užíván, není jednoduché. Je potřeba dalších výzkumů a prací, které se budou střídáním rolí zabývat, a pak ukáže čas, jaký termín se ukotví.

Protože je opravdu mnoho termínů, které popisují střídání rolí v zahraničních studiích, jsou pro lepší zorientování v problematice uvedeny v tabulce v příloze 1.

[28] Ve studii Cormierové et al. (2013) se pro označení constructed action používá zkratky CA. I já tuto zkratku budu používat v této práci.

[29] Ve studii Cormierové et al. (2013) se pro označení constructed dialogue používá zkratky CD. I já tuto zkratku budu používat v této práci.

[30] Mgr. Petr Kaderka, Ph.D., Ústav pro jazyk český Akademie věd ČR, v. v. i.

5 Střídání rolí na syntaktické rovině

Po překlenutí otázky terminologie přistoupím k popisu střídání rolí na syntaktické úrovni. Tato kapitola se částečně překrývá s kapitolou 2, ve které byly vyjmenovány způsoby vyjádření hlediska, které střídání rolí předchází.

Jak bylo již zmíněno, **střídání rolí pomáhá mluvčímu při změně role v textu** a **je součástí vyjádření hlediska**. Nabízí se tedy otázka, jaký vliv má střídání rolí na okolí, ve kterém k němu dochází.

5.1 Větný rámec střídání rolí v BSL

Při popisování střídání rolí jsem si pokládala otázku, co předchází konstrukci, která obsahuje střídání rolí. Je-li střídání rolí vždy uvozováno větou, či jinou konstrukcí, a zda je uvozování konzistentní, nebo podléhá jazykovým a stylistickým vlivům. **Problematikou větného rámce se zabývali lingvisté ve Velké Británii** a jejich práce o BSL mi byla vzorem ve vlastním výzkumu.

V roce 2013 byla sepsána studie o BSL, která se zaměřila na **větný rámec střídání rolí.** Autorka Cormierová et al. vycházela z obecného předpokladu, že **konstruovaný akt je uvozen nominální frází** (Morgan, 2006, Reilly, 2000). Nominální fráze může být tvořena podstatným jménem, nebo může být tvořena sekvencí **podstatného jména a personální deixe.**

Příkladové věta s nominální frází:[31]
$[\text{MAN}]_{\text{NP}}$ CA: man-pretend-to-be-dead
$[\text{MUŽ}]_{\text{NP}}$ CA: muž-předstírat-být mrtvý

Příkladové věta s nominální frází a personální deixí:[32]
$[\text{BEAR INDEX}]_{\text{NP}}$ CA: bear-about-to-attack
$[\text{MEDVĚD INDEX}]_{\text{NP}}$ CA: medvěd-útočit

[31] Příkladové věty převzaty z Cormierové et al. (2011, s. 11). V práci byl uveden pouze zápis věty bez anglického překladu. Proto i v této práci je uveden pouze zápis znaků.

[32] Příkladové věty převzaty z Cormierové et al. (2011, s. 11). V práci byl uveden pouze zápis věty bez anglického překladu. Proto i v této práci je uveden pouze zápis znaků.

Další možností, kterou uvádí, je **použití uvozovací věty** (spojení NP a VP), čehož se využívá zejména **v konstruovaném dialogu**. Použití slovesa není však povinné a lze jej vypustit.

Příkladová věta s uvozovací větou (NP a VP):[33]

$[MAN]_{NP}$ $[SAY]_{VP}$ CD: WHAT

$[MUŽ]_{NP}$ $[ŘÍCT]_{VP}$ CD: CO

Příkladová věta s NP bez VP:[34]

$[MAN]_{NP}$ CD: WHAT

$[MUŽ]_{NP}$ CD: CO

V případech, kdy je již **referent posluchači známý** a je uveden v diskurzu, **lze nominální frázi či uvozovací větu vypustit**. Dokonce bylo mluvčími BSL tvrzeno, že je vypuštění nominální fráze v případech opakování a stálosti referenta upřednostňováno. Emmoreyová otevřeně říká:

> *"It is not necessary to use a phrase like "she said" to indicie the quotation. The quoated referent is indicated by the direction of the body/head shift (towards the location associated with the student) and the direction of eye gaze."* (Emmorey, 2002, s. 66 In Cormie et al., 2013, s. 124)[35]

Níže uvádím příkladovou větu, ke které se komentář vztahuje (Emmorey, 2002, s. 66 In Cormier et al., 2013, s. 124):

TEACHERa STUDENTb ARGUE CONNECT-WITH PAPER.

_____student's expression

<CA:student PRO1st HATE THAT PAPER>

''The teacher and student were arguing about a paper. (The student said) 'I hate that paper'.''

Učitel se studentem se přeli o papír. (Student řekl) „Nenávidím ten papír.''

[33] Příkladové věty převzaty z Cormierové et al. (2011, s. 11). V práci byl uveden pouze zápis věty bez anglického překladu. Proto i v této práci je uveden pouze zápis znaků.

[34] Příkladové věty převzaty z Cormierové et al. (2011, s. 11). V práci byl uveden pouze zápis věty bez anglického překladu. Proto i v této práci je uveden pouze zápis znaků.

[35] *„Není nutné užívat frázi jako „ona řekla", abychom uvedli citaci. Citovaný referent je vyjádřen změnou směru těla/změnou pozice hlavy (oproti původní pozici, jež byla spojována se studentem) a směrem pohledu."* (Emmorey 2002, s. 66 In Cormier et al., 2013, s. 124)

Stejný názor sdílí i autoři **McKee et al.** (2011) a **Wulf et al.** (2002), kteří teorii dále rozvíjejí. Popisují možnost **vynechání podmětu** v případech, kdy se výpovědi vyskytují **spolu s konstruovaným aktem**. Oproti tomu v případech, kde by po výpovědi nenásledoval konstruovaný akt, je vynechání nominální fráze nepřípustné. Toto tvrzení má jasné odůvodnění. **Konstruovaný akt sám o sobě již nese informaci o referentovi** a znamená pro mluvčího ztělesnění podmětu v reálném prostoru. Výsledkem je **nahrazení podmětu konstruovaným aktem** (pohyb hlavy, těla, oční pohled atd.).

Emmoreyová a Reillyová (1998 In Cormier et al., 2013, s. 124) říkají, že **explicitní vyjádření referenta není vyžadováno spolu s konstruovaným aktem**. Dále zmiňují názory, které tvrdí, že explicitní vyjádření referenta v případech, kdy je referent již známý, je nevhodné. Zdůvodnění „nevhodnosti" nebylo řečeno.

Pravdou ale zůstává, že doposud nebyly realizovány žádné výzkumy, které by si kladly za cíl popsat pravidla pro vyjádření referenta v diskurzu ve spojení s konstruovanou akcí.

5.1.1 Výzkum větného rámce v BSL

Cormierová et al. (2013, s. 124) zrealizovala výzkum zaměřený na **větný rámec konstruované akce v BSL**. Zajímalo ji, v jakých případech budou mluvčí explicitně vyjadřovat podmět a v jakých případech dojde k nulové referenci. Stanovila si **dvě hypotézy**:

> "*H1. Overt subject presence will be preferred in switch reference contexts but subject omission will be preferred in contexts of co-reference with a previous clause - that is, constructed action will pattern like lexical verbs in spoken and signed languages and like quotations with or without quotative verbs.*"[36]

> *"H2. Subject omission will be preferred in both switch reference contexts and in contexts of co-reference with previous clause, on the assumption that constructed*

[36] H1: Explicitní vyjádření podmětu bude preferováno při změně reference v kontextu, ale vynechání podmětu bude preferováno pouze v kontextu s koreferencí s předchozí větou – to znamená, že konstruovaný akt se bude chovat jako plnovýznamové sloveso v mluvených a znakových jazycích a jako přímá řeč s nebo bez uvozovací věty.

action carries enough referential information on its own to allow referent identification." (Cormier et al., 2013, s. 124)[37]

Obě hypotézy se shodují, že **vypuštění podmětu je možné**, a lze dokonce tvrdit, že je i vyžadované v případech, **kdy výpověď koreferuje[38] s předešlým sdělením**.

Hypotézy se liší tím, jak přistupují k upozornění na změnu referenta. Bylo očekáváno, že mluvčí v BSL budou výrazně **upřednostňovat plné vyjádření podmětu v počátečních částech diskurzu**, zatímco v promluvách, kdy nebude docházet ke změně referenta, budou od explicitního vyjádření podmětu upouštět (Cormier et al., 2013, s. 124).

Data pro výzkum byla poskytnuta 15 účastníky z oblasti jižní Anglie. Všichni respondenti byli Britové ve věku od 19 do 75 let a preferovali BSL jako svůj komunikační jazyk. Autorky rozdělily respondenty do tří skupin (tab. 2) podle období osvojení znakového jazyka.

Tab. 2: Přehled účastníků výzkumu

Kategorie	Rodina	věk osvojení	počet
Od narození	neslyšící z neslyšící rodiny	od narození	5
Dřívější	neslyšící ze slyšící rodiny	od 3 do 8 let	5
Pozdní	neslyšící ze slyšící rodiny	12+	5

Účastníkům výzkumu byly předložené **čtyři krátké videoukázky**. První klip byl použit z kresleného příběhu Růžový panter – díl s názvem Keep Our Forest Pink[39] o délce 45 sekund. V klipu vystupují tři postavy – Růžový Panter, muž a pes. Další tři krátké ukázky byly použity ze seriálu Wallace a Gromit – díl s názvem The Wrong Trousers, v průměru o délce 25 sekund. V příběhu s Wallace a Gromit hrají jak hlavní dva hrdinové Wallace a Gromit, tak také v jednom klipu vystupuje tučňák a v druhém zlý pes. Účastníci dostali nejprve sadu tří cvičných nahrávek. Poté, co respondenti pochopili zadání, bylo jejich **úkolem shlédnout úryvky filmů a následně je převyprávět** svému neslyšícímu kolegovi, uživateli

[37] H2: Vynechání podmětu bude preferováno jak v případech změny reference, tak v případech koreference s předchozí větou za předpokladu, že konstruovaný akt sám o sobě nese dostatek informací o identifikaci referenta.

[38] „*Koreference je referenční shoda výrazů v textu (tj. totožnost jejich referentů, entit, ke kterým odkazují).*" (ESČ, 2002, s. 233)

[39] Pink Panter, Keep Our Forest Pink. In: *You Tube* [online]. 25. 6. 2013 Kanál uživatele newcartoons2012. [cit. 2014-02-01] Dostupné z: http://www.youtube.com/watch?v=iGIGK4FMtpo

BSL. Tato část byla zaznamenána za účelem pozdějšího rozboru. Nahrávky byly rozebrány a anotovány v **programu ELAN.**[40]

Každý úsek diskurzu, kde se objevil konstruovaný akt, byl blíže zkoumán. Byly vyčleněny **tři typy vazeb s konstruovaným aktem**[41] **– pokračující reference** *(contiguous reference),* **přerušená reference** *(non-contiguous reference)* a **nulová reference** – vynechání podmětu *(subject ommision).*

- **Pokračující reference** *(contiguous reference)* – (NP CA) – v těchto případech po nominální frázi následoval přímo konstruovaný akt se shodným referentem.
  $[DOG]_{NP}$ CA: dog
  'The dog (thinks) "Great!" and approaches.'
  Pes (si myslí): „Skvěle!" a přichází.

- **Přerušená reference** *(non-contiguous reference)* – (NP…CA) – na nominální frázi navazovala verbální fráze (VP) a/nebo klasifikátorová konstrukce[42] (CL) a pak konstruovaný akt se shodným referentem.
  $[INDEX\ MAN]_{NP}$ $[CL: man\text{-}come\ BRING\ FROM\ TENT\ OUT]_{VP}$ CA: man
  'The man comes out of the tent with his saucepan; confused, he picks up the wet stick.'
  Muž kráčí s pánví ze stanu, zmatený zvedá mokré dřevo.

- **Nulová reference** – vynechání podmětu *(subject ommision)* – (ZeroNP CA) – referent konstruovaného aktu nebyl explicitně vyjádřen, nebyla použita nominální fráze ani žádný jiný způsob vyjádření referenta.
  $[INDEX: dog]_{NP}$ $[CL: dog\ SEE]_{VP}$ CA: man
  'He (the dog) is walking along and sees (the man) chopping the sign down and lifting wood.'
  On (pes) kráčí kolem a vidí (muže), jak kácí označení a sbírá dřevo.

[40] Program ELAN zdarma ke stažení na *The Language Archive* [cit. 2014-01-23] Dostupné z: http://www.lat-mpi.eu/tools/elan

[41] Příklady k jednotlivým typům převzaty z Cormierová et al. (2011). České překlady jednotlivých typů vazeb vytvořeny autorkou.

[42] Klasifikátorová konstrukce nebo klasifikátorový predikát je možné popsat jako tvar ruky, který zastupuje referenta, a je kombinován s pohybem (Macurová, Vysuček, 2005, s. 262, 265).

Pro přesné popsání referenčního rámce konstruované akce byly vyděleny **tři úseky promluvy**, ve kterých se konstruovaný akt vyskytoval – **úvod** *(introduction)*, **zopakování** *(reintroduction)*, **udržování/pokračování** *(maintenance)*.

- **Úvod –** první zmínění referenta v diskurzu.
- **Zopakování** – případ, kdy mluvčí zmínil prvního referenta, poté přešel k druhému referentovi a následně se vrátil k prvnímu referentovi.
- **Udržování/pokračování** – případ, kdy nedošlo ke změně referenta.

Podrobný rozbor a následná anotace nahrávek umožňuje reprodukovat výsledky celého výzkumu a definovat určité vzorce rámců užívaných v souvislosti s konstruovaným aktem v závislosti na výskytu v určité části diskurzu. **Většina výsledků se shodovala u všech recipientů** – jak napříč klipy, tak v rámci rozčlenění účastníků do skupin podle osvojování znakového jazyka (Cormier et al. 2013, s. 131).

Na grafu 1 je znázorněn procentuální **výskyt jednotlivých typů vazeb** s konstruovaným aktem v závislosti na části výskytu v diskurzu. Z grafického znázornění lze vyčíst, že **nejčastěji** se využívá typu **pokračující reference** (NP CA – střední odstín šedé) **v uvedení do diskurzu** (Intro). V 72 % případů byla použita nominální fráze a na ní navazoval konstruovaný akt. Ve zbylých 28 % došlo k typu přerušené reference (NP…CA – tmavý odstín šedé).

V části diskurzu, kdy dochází k **zopakování referenta** (Reintro), stále **převládal typ pokračující reference** (NP CA), necelých 60 %. 28 % respondentů naopak užilo nulové reference (ZeroNP CA – světlý odstín šedé). Zbylá část respondentů zvolila typ pokračující reference (NP…CA).

V diskurzní části **udržování/pokračování** (Maintenance) jasně **dominoval typ nulové reference** (ZeroNP CA) v 80 % případů.

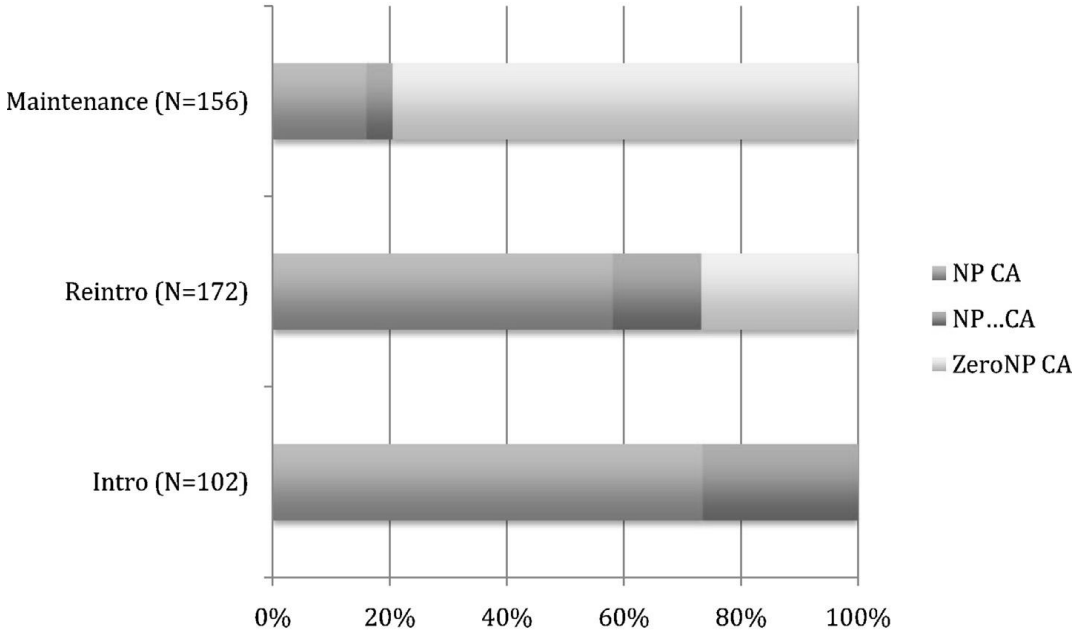

Graf 1: Typy distribucí CA (Cormier et al., 2013, s. 132)

V typu pokračující reference (NP CA) byly vypozorovány **dva podtypy**. Prvním podtypem je **sekvenční pokračující reference** (NP CAseq) a druhým je **simultánní pokračující reference** (NP CAsim).

Podtyp **sekvenční pokračující reference** (NP CAseq) je realizován tak, že je nejprve zmíněna nominální fráze a poté následuje konstruovaný akt.

Příklad:[43]

$[DOG]_{NP}$ CA: dog

$[PES]_{NP}$ CA: pes

Podtyp **simultánní pokračující reference** (NP CAsim) je takový případ, kdy konstruovaný akt už započal a nominální fráze je simultánně artikulována.

Příklad:[44]

INDEX: man <CAman MAN CA: light-match FIRE>

INDEX: muž <muž MUŽ CA: zápalka OHEŇ>

[43] Příklady použité z Cormierové et al. (2013, s. 133). V práci byl uveden pouze zápis věty bez anglického překladu. Proto i v této práci je uveden pouze zápis znaků.

[44] Příklady použité z Cormierové et al. (2013, s. 133). V práci byl uveden pouze zápis věty bez anglického překladu. Proto i v této práci je uveden pouze zápis znaků.

Lillo-Martinová (2012 In Cormier et al., 2013, s. 133) poznamenává, že **pro ASL je způsob NP CAsim nepřijatelný**, zatímco **podle výzkumu BSL** se typ NP CAsim v projevu vyskytuje a **není hodnocen negativně**.

Výsledky výzkumu jasně ukazují, že je preferován způsob plného vyjádření podmětu nominální frází v úvodu diskurzu (v první zmínce o referentovi) a v zopakování referenta (pokud došlo ke změně role mluvčího). Naopak v pokračování diskurzu je naopak upřednostňováno vynechání nominální fráze. Tyto závěry podporují první hypotézu.

Jak bylo několikrát zmiňováno, **potřeba** explicitně vyjadřovat podmět nominální frází či uvozovací větou může být z čistě **pragmatická**. Cílem mluvčího je co nejjasnější projev. Pokud dochází ke změně referenta, je přirozené, že je nutné pro usnadnění porozumění explicitně vyjádřit, kdo je novým referentem.

6 Střídání rolí v českém znakovém jazyce

Tato kapitola předkládá **popis střídání rolí v českém znakovém jazyce**. Při vytváření této části práce **jsem vycházela z analýz vlastních pořízených nahrávek** a z poznatků, které jsem nabyla pročítáním literatury. Cílem bylo popsat střídání rolí v ČZJ, najít pravidla užití a usouvztažnit je s poznatky získanými z popisu jiných národních znakových jazyků.

V českém prostředí nebyla zatím napsána žádná práce, která by se výhradně věnovala střídání rolí. Během studia české literatury jsem nacházela pouze strohé informace o střídání rolí, které vycházely opět z popisů zahraničních znakových jazyků, ale výhradně se popisu českého znakového jazyka nevěnovaly. Navíc byla **pozornost upírána převážně na nemanuální chování** bez popisu širších souvislostí (větný rámec střídání rolí).

První zmínku o střídání rolí jsem objevila v práci Motejzíkové z roku 2007. Motejzíková uvádí **střídání rolí v souvislosti se simultánností znakových jazyků**. Simultánnost je jedním z charakteristických rysů každého znakového jazyka, a tudíž ji využívá i český znakový jazyk. Simultánností rozumíme to, že se v jednom okamžiku na utváření významu podílejí různé typy artikulátorů. Například ruce a obličej, ruce a horní část trupu, ruce a hlava, apod (Motejzíková, 2007. s. 6).

O rok později vznikla práce Šůchové a Novákové (2008), která uvádí střídání rolí v širším kontextu. Zaměřuje se zejména na **popis nemanuálního vyjádření střídání rolí**. Součástí práce je pět videoukázek zachycujících projev v českém znakovém jazyce, kde se střídání rolí objevuje. Ukázky jsou podrobně popsané a případy, kdy ke střídání rolí dochází, jsou okomentované s důrazem na nemanuální chování.

V roce 2011 vznikla na oboru Čeština v komunikaci neslyšících Multimediální cvičebnice pro předmět Český znakový jazyk. Zde se **střídání rolí objevuje při popisu využívání prostoru**:

> *„Ve znakových jazycích obecně (a také v českém znakovém jazyce) se více než v jazycích mluvených využívá pro různé účely prostor. Prostor je využíván i v tzv. střídání rolí, které je jedním z charakteristických postupů výstavby textu ve znakových jazycích.“* (Nováková et al., 2011, kap. 17)

Uživatelé českého znakového jazyka využívají ve své promluvě postupu střídání rolí shodně jako mluvčí zahraničních znakových jazyků, o kterých jsem se dočetla v cizojazyčných studiích a které jsem popsala v kapitole 1.1. Mluvčí volí tento způsob

výstavby textu v případech, kdy **ve vyprávění vystupuje více než jedna postava**. Tím, že mluvčí využije některé z možných prostředků vyjádření střídání rolí, zajistí, aby se informace dostaly k posluchači v co nejjasnější podobě.

Mluvčí se ve vyprávění snaží o co nejpřehlednější uvedení postav, aby bylo zřejmé, z jakého hlediska právě hovoří, čímž napomáhá i k soudržnosti textu. Vyprávění pak působí plynule a pro mluvčího je tak snadnější udržet pozornost posluchačů. A nejen proto se střídání rolí objevuje i **v uměleckých textech** v českém znakovém jazyce se záměrem oživit projev a udělat dojem na posluchače (Hájková, 2009, s. 35).

6.1 Východiska a zpracování výzkumu

Protože nemáme v českém prostředí dostatek studií, které by se věnovaly tématice střídání rolí, rozhodla jsem se provést **vlastní výzkum** a přispět tak k dalšímu popisu ČZJ. Podle dat získaných ze zahraničních znakových jazyků, kusých informací o střídání rolí v ČZJ a vlastních znalostí ČZJ jsem očekávala, že k postupu střídání rolí bude docházet v diskurzu, ve kterém vystupuje více než jedna postava. Zajímalo mě, do jaké míry se budou zjištěné **údaje z nasbíraného materiálu shodovat s poznatky z cizích znakových jazyků.**

Cílem výzkumu bylo **popsání tří oblastí.** Nejprve jsem sledovala, jakým způsobem mluvčí vyjadřují **hledisko**. Dále jsem se zaměřila na **univerzální postupy střídání rolí**; referenční posun a jaké nemanuální chování mluvčí užívají a zda lze vypozorovat nějaká pravidla ve volbě právě onoho typu. Třetí sledovanou oblastí byl **větný rámec konstruované akce**. Zaměřila jsem se na typy vazeb, kterých mluvčí využívají spolu s konstruovanou akcí, a na vliv místa v diskurzu na typ vazby.

Pro výzkum jsem zvolila metodu **analýzy nahraných promluv mluvčích ČZJ**. Tato metoda je nejvhodnější s ohledem na předmět výzkumu. S nahrávkami je možno pracovat a zpětně se k nim vracet. Celkem se podařilo získat materiál od **10 respondentů.** Skupinu tvořili 2 muži a 8 žen ve věku od 24 do 40 let.[45] Všichni respondenti uvedli, že preferují ČZJ jako svůj primární komunikační systém. 8 respondentů jsou neslyšící druhé generace a byli vystaveni ČZJ od narození.[46] Původem jsou respondenti z různých částí České republiky (Morava, severní Čechy), ale posledních pět let všichni žijí v Praze. Cíl výzkumu nebyl

[45] Pohlaví ani věk nebyly ve výzkumu nikterak zohledňovány.
[46] Ve výzkumu jsem nedělala rozdíl mezi respondenty první a druhé generace.

respondentům sdělen předem, aby nedošlo ke zkreslení projevu vlivem soustředění se na využití postupu střídání rolí.

Při vytváření výzkumu jsem se inspirovala výzkumem BSL. Vytvořila jsem **dvě krátké filmové ukázky**. První klip byl vystřižen z kresleného němého filmu **Růžový Panter**, Keep Our Forest Pink[47] o délce 43 sekund. Zvolená část byla zcela totožná s klipem, který byl použit ve výzkumu BSL. Druhý klip byl vybrán z hraného filmu **Holoubci**[48] a trval 41 sekund. V klipu vystupují 2 postavy – rozhovor matky se synem v českém znakovém jazyce.

Nejprve jsem se setkala s respondenty osobně a vysvětlila jim, v čem úkol spočívá. Pokud souhlasili s účastí ve výzkumu, týž den jim bylo zasláno elektronickou poštou zadání úkolu v psané češtině a v ČZJ.[49]

První část sběru materiálu byla založena na **převyprávění příběhu dle videoukázky**. Počet zhlédnutí připravených klipů nebyl omezen. Klipy měli respondenti volně k dispozici, mohli se k nim kdykoliv vracet. Cílem bylo, aby si respondenti děj dobře zapamatovali a aby byli schopni ho následně převyprávět.

Druhá část sběru materiálu spočívala v nahrávání volného **vyprávění pohádky O Červené Karkulce**. K této části úkolu nedostali respondenti žádné podklady, měli pouze stručně převyprávět děj pohádky tak, jak ho znají. K tomuto kroku jsem se rozhodla z toho důvodu, abych získala přirozený projev neovlivněný předlohou.

Při samotném natáčení **nebyl výzkumník přítomen**, aby jeho přítomnost negativně neovlivnila respondenta. Respondent měl také možnost vlastní nahrávku zopakovat. Pokud respondent natočil více verzí, mohl sám vybrat tu, se kterou byl nejvíce spokojen.

Po respondentech jsem požadovala natočení cekem tří videí. První dvě videa se vztahovala k připraveným klipům, třetí video mělo obsahovat spontánní vyprávění O Červené Karkulce. K tomuto řešení jsem se uchýlila z toho důvodu, že jsem chtěla docílit zisku různorodého materiálu.

Respondenti se natáčeli na svá soukromá elektronická zařízení. V jednom případě se to odrazilo na horší kvalitě videa (respondent 05). Tohoto negativního jevu jsem si byla vědoma. Původním záměrem bylo pořídit videonahrávky zaznamenané jednou kamerou,

[47] Klip je uložen na přiloženém DVD pod názvem *Pink_Panter*.

[48] *Holoubci* [film]. Režie Zuzana DUBOVÁ. Česko, 2011. Klip je uložen na přiloženém DVD pod názvem *Holoubci*.

[49] Zadání úkolu v písemné podobě *(Zadání úkolu v ČJ)* a ve znakovém jazyce (*Zadání úkolu v ČZJ)* ke zhlédnutí na přiloženém DVD.

ale časová tíseň neumožnila tento postup uskutečnit, proto jsem se uchýlila k záznamu vlastní technikou respondentů.

Do 14 dnů od zaslání zadání museli respondenti nahrávky odevzdat. Všichni respondenti zadanou lhůtu dodrželi.

Každý respondent natočil sadu tří videí. Celkem tedy bylo k dispozici **30 videonahrávek.**[50] Videa převyprávění klipu Holoubci měla délku od 31 s do 1 min 17 s. Videa klipu Růžový Panter byla v délce od 39 s do 2 min 12 s. Pohádka O Červené Karkulce byla v intervalu od 2 min do 6 min 8 s. Dohromady byla analyzována **1 hodina videomateriálu**.

Při analýze videí jsem sledovala, jakým způsobem mluvčí vyjadřují **hledisko**. Stanovila jsem si čtyři kategorie:

- Nominální fráze – vyjádření hlediska nominální frází,
- Uvozovací věta – vyjádření hlediska uvozovací větou,
- Personální deixe – vyjádření hlediska personální deixí,
- Nulová reference – hledisko bylo vyjádřeno pouze nemanuálními prostředky.

Dále jsem všechna pořízená videa analyzovala se zaměřením na nemanuální chování vyjadřování střídání rolí. Sledovala jsem čtyři základní typy **nemanuálního chování**:

- Změna pozice těla
- Změna výrazu obličeje
- Změna pozice hlavy
- Změna směru pohledu

Pořízená videa převyprávění klipů **Holoubci** a **Růžový Panter** jsem ještě zvlášť analyzovala se zaměřením na **větný rámec střídání rolí.**[51] Tento typ analýzy byl zpracován v programu **ELAN**. Výhodou programu je možnost sledovat video a zároveň číst záznamy zapsané do anotačních vrstev pod videem. Pro potřebu mé analýzy jsem v programu vytvořila **11 anotačních vrstev** (obr. 30):

[50] Videa pořízená od respondentů jsou ke zhlédnutí na přiloženém DVD.

[51] Analýzy videí v programu ELAN jsou ke zhlédnutí na přiloženém DVD. Pro jejich spuštění je nutné nainstalovat program ELAN. S programem jsem se seznámila během psaní této práce. Učila jsem se, jaké nástroje program nabízí, a zjistila jsem, že má mnoho výhod pro analýzu videí projevů ve znakovém jazyce. Protože jsem pracovala s programem poprvé, analýzy videí byly pro mne velmi náročné, proto jsem se rozhodla, že v programu analyzuji převyprávění klipu Holoubci a Růžový Panter.

- Role
- NP, VP
- Personální deixe
- Nulová reference
- Nemanuální chování
- Změna pozice těla vpřed-vzad
- Změna pozice těla vpravo-vlevo
- Změna výrazu obličeje
- Změna pozice hlavy horizontální
- Změna pozice hlavy vertikální
- Změna směru pohledu

Do **vrstvy Role** jsem zaznamenávala **změnu role** a **typ vazby s konstruovaným aktem**. Rozlišovala jsem typ pokračující reference (NP CA), přerušené reference (NP…CA) a nulové reference (ZeroNP CA).

Vrstva NP, VP sloužila k záznamu **nominální a verbální fráze**. Další názvy vrstev již jasně napovídají, jakému zápisu odpovídaly. Vrstva Nemanuální chování sloužila pouze k zápisu poznámek během samotné analýzy.

Vedle analýz v programu ELAN jsem vytvořila k videím ještě záznamové archy, které jsou v příloze 4. V jednom záznamovém archu jsou poznámky k videím stejného typu od všech respondentů. Každému respondentovi jsem přidělila číslo, které u všech typů videí zůstává stejné.[52]

[52] Zkratka HO = klip Holoubci, RP = klip Růžový Panter, CK = pohádka O Červené Karkulce.

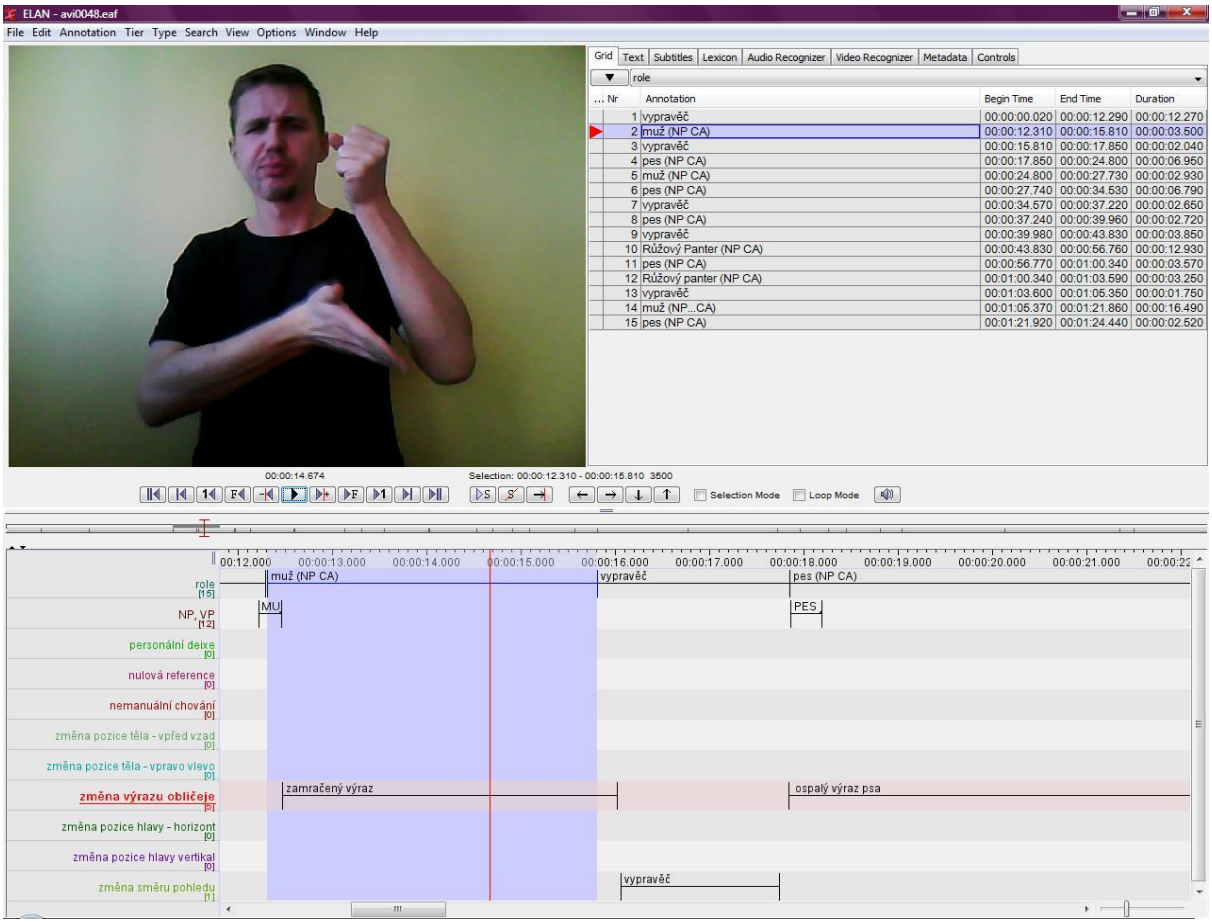

Obr. 30: ELAN

Pokud byly při analýze identifikovány nejasné pasáže, konzultovala jsem je s neslyšícím lektorem ČZJ, který je lingvisticky poučen a je schopen reflektovat svůj mateřský jazyk.

6.2 Vyjádření hlediska

V kapitole 2 jsem vypsala možnosti, jakými může mluvčí vyjádřit hledisko. Mluvčí volí ze čtyř možností:

- Nominální fráze
- Uvozovací věta
- Personální deixe
- Nulová reference

Po rozboru pořízených videí mohu tvrdit, že se všechny čtyři možnosti vyjádření hlediska vyskytli v nasbíraném materiálu. Všichni mluvčí zvolili pro vyjádření hlediska **nominální frázi** – prosté pojmenování osoby, jako například *máma, syn, pes, muž, Karkulka,*

vlk, nebo hledisko vyjádřili **uvozovací větou**: *máma řekla, syn odpověděl, muž řekl, Karkulka se zeptala*.

Personální deixe bylo užito v případech **spojení s nominální či verbální frází**. Užití personální deixe jsem identifikovala jen u dvou mluvčích (respondent 07_RP, 10_HO, 10_CK). Pořadí, v jakém se objevovala personální deixe spolu s NP, VP, bylo náhodné. Mluvčí použil jako první odkázání na osobu a poté NP, VP, nebo zvolil pořadí opačné. **Personální deixe se nikdy nevyskytla** sama v návaznosti na střídání rolí.

Nulovou referenci jsem identifikovala pouze v případech, kdy byly už předem jasně vymezené dvě postavy, které spolu hovoří. K nulové referenci docházelo zejména v pasážích ke konci promluvy matky a syna ve videu Holoubci (např. 02_HO), ke konci klipu Růžový panter (např. 02_RP) a v části rozhovoru vlka s Karkulkou v babiččině domečku (např. 02_CK).

6.3 Postupy střídání rolí v českém znakovém jazyce

V kapitole 3 byly zmíněny univerzální postupy střídání rolí, které byly popsány pro různé znakové jazyky. Rozbor videomateriálu byl zaměřen na problematiku, zda v projevu českých neslyšících dochází k referenčnímu posunu, a jaké nemanuální chování volí v různých dějových situacích.

6.3.1 Referenční posun

Jak vyplývá z nasbíraného materiálu, i v českém znakovém jazyce dochází v diskurzu k referenčnímu posunu. Potvrzuje se tedy univerzální postup, o kterém také píší Šůchová a Nováková:

> *„Je-li mluvčí v roli jednající postavy, pak jsou osoby, k nimž odkazují zájmena já a ty a slovesná shoda subjektu a objektu, „změněny“ s ohledem na aktuální kontext výpovědi, tzn. zájmeno já v takovém případě neodkazuje ke znakující osobě, ale k mluvčímu, o kterém mluví. Stejně tak ty se nevztahuje k adresátovi, ale ke druhé osobě, která je v interakci s mluvčím.“* (Šůchová, Nováková, 2008 s. 36)

6.3.2 Nemanuální chování

Dále jsem se zaměřila na registraci různých typů nemanuálního chování. V nahrávkách se objevily všechny **čtyři typy** (srov. Quer, 2011, Šůchová, Nováková, 2008) (tab. 3):

- Změna pozice těla
- Změna výrazu obličeje
- Změna pozice hlavy
- Změna směru pohledu

Tab. 3: Přehled nemanuálního chování s údaji o počtu mluvčích

Nemanuální chování/video	Růžový Panter	Holoubci	Červená Karkulka
změna pozice těla – vpřed vzad	3	4	2
změna pozice těla – vpravo vlevo	1	2	7
změna výrazu obličeje	10	10	10
změna pozice hlavy – horizontální pohyb	2	1	6
změna pozice hlavy – vertikální pohyb	6	5	3
změna směru pohledu	10	9	8

Nejčastěji mluvčí využívali **změny výrazu obličeje** a **změny směru pohledu**, přičemž změny ve výrazu v obličeji využili všichni respondenti. Změny směru pohledu už realizoval menší počet neslyšících. Mluvčí mohli být ovlivněni vědomím, že se natáčí, tudíž směřovali pohled do kamery a údaje o směru pohledu mohou být zkreslené. Jinak se domnívám, že tvrzení, které bylo stanoveno pro ASL, by bylo potvrzeno i pro ČZJ, a to že **plně dostačujícím signálem pro změnu role je změna výrazu obličeje a změna směru pohledu.**

Když jsem se zaměřila na **změnu směru pohledu**, zjistila jsem, že mluvčí naznačí změnu role změnou směru pohledu pouze **na začátku při změně referenta** a pak dále směřuje pohled k posluchači. Je tudíž velmi snadné tento oční signál přehlédnout.

V případech, kdy spolu hovořily dvě postavy, mezi nimiž byl výrazný **výškový rozdíl** (matka – syn, matka – Karkulka, muž – pes), volili mluvčí pro odlišení postav **vertikální pohyby hlavy**. Změna pozice hlavy byla doprovázena i změnou směru pohledu (např. 07_RP, 08_HO, 10_CK).

Pravidlo, podle kterého by mluvčí volili, zda použijí změnu pozice těla vpravo-vlevo, či vpřed-vzad, nebylo vypozorováno. Volba se zdála být náhodná, ovšem pokud byl jeden typ zvolen na začátku promluvy, byl dodržován po celou dobu promluvy.

Dále bylo zaznamenáno, že běžně dochází ke kombinaci několika typů nemanuálního chování např. kombinace změna výrazu obličeje a změna směru pohledu, natočení trupu vpravo a změna pozice hlavy se změnou výrazu v obličeji apod (např. 02_HO, 07_HO, 07_RP, 08_HO).

6.4 Větný rámec v českém znakovém jazyce

Kromě nemanuálního chování byl předmětem výzkumu **větný rámec střídání rolí v ČZJ**. Pro účely výzkumu byly stanoveny stejné hypotézy jako u Cormierová et al. (2013).

Potvrdila se hypotéza 1. Ve všech analyzovaných nahrávkách mluvčí preferovali explicitní vyjádření podmětu při změně reference v textu a vynechání podmětu bylo preferováno pouze v případech návaznosti na konstruovaný akt.

Také jsem se zaměřila na vliv místa v diskurzu na **typ vazby s CA**. Došla jsem k podobným závěrům jako výzkumníci BSL (Cormier et al., 2013, s. 132) (graf 2, tab. 4). **V úvodních částech diskurzu** (Intro) se téměř se stejnou frekvencí vyskytoval jak typ vazby **přerušené reference** (NP…CA – světlý odstín šedé), tak **pokračující reference** (NP CA – tmavý odtín šedé). Nikdy nedošlo k nulové referenci v úvodní části diskurzu. Toto zjištění má jasné odůvodnění. Kdyby nedošlo k uvedení referenta, nebylo by zřejmé, do jaké postavy se mluvčí vtělil.

Pokud mluvčí přecházel mezi již uvedenými postavami (Reintro), využíval všech tří typů vazeb. Pouze v 21 případech volili mluvčí typ nulové reference (ZeroNP CA – střední odstín šedé), což ukazuje, že mluvčí preferují jasné uvedení i již zavedeného referenta.

V částech, kdy nedochází ke změně referenta (Mainteneance), výrazně převažoval **typ vazby s nulovou referencí** (ZeroNP CA). Tento výsledek lze doplnit komentářem, že pokud referent zůstává stejný, je explicitní vyjadřování referenta pociťováno jako nadbytečné.

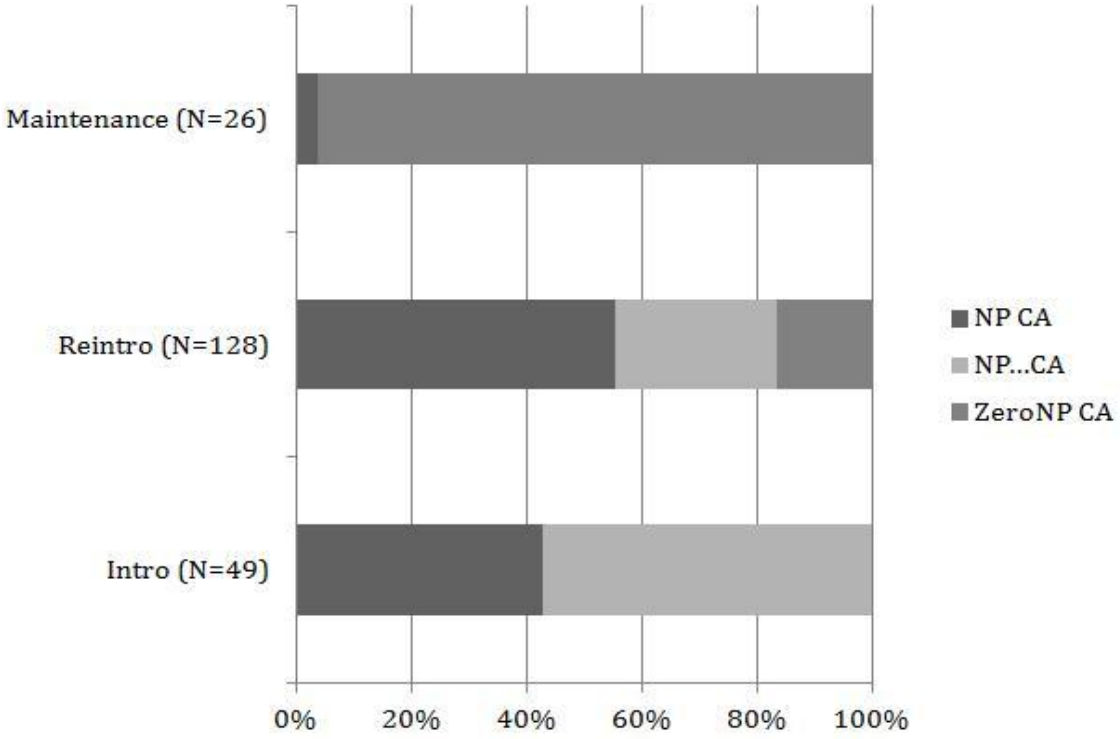

Graf 2: Typy distribucí CA (Holoubci, Růžový Panter)[53]

Tab. 4: Typy distribucí CA (Holoubci, Růžový Panter)

Souhrn	Intro (N=49)	Reintro (N=128)	Maintenance (N=26)
NP CA	21	71	1
NP…CA	28	36	0
ZeroNP CA	0	21	25

[53] Jednotlivé grafy a tabulky ke klipu Holoubci (graf 3, tab. 5) a Růžový Panter (graf 4, tab. 6) k nalezení v příloze 3.

Závěr

Cílem mé bakalářské práce bylo **popsat postup střídání rolí v českém znakovém jazyce**. Podrobnější závěry vlastního výzkumu ČZJ jsem uvedla v kapitole 6. Zde bych chtěla shrnout, k jakým poznatkům jsem analýzou sebraného materiálu došla, a jakých poznatků jsem díky studiu této problematiky nabyla.

Nejprve jsem se snažila definovat, **co je střídání rolí a jakou funkci v diskurzu zastává** bez ohledu na to, zda se jedná o mluvené či znakové jazyky. Zjistila jsem, že tohoto postupu se **pro odlišení postav v promluvě** využívá jak **ve znakových, tak i v mluvených jazycích.** V českém prostředí hovoříme u znakových jazyků o postupu střídání nebo přebírání rolí. V mluvených jazycích se používá termín *reprodukovaná řeč* nebo *přímá řeč*.

Ke střídání rolí dochází **simultánně** s produkcí slovesného komunikátu.

Výzkum střídání rolí vždy souvisí s výzkumem delších **textových celků**, než je věta. Pohybujeme se na rovině stylistiky, jež je součástí naratologických věd.

Důvody, proč mluvčí volí právě postup střídání rolí, jsou **tři – vyjádření hlediska** – pomocí střídání rolí mluvčí jasně odliší hledisko, které právě zastává; **návaznost** – střídání rolí mluvčímu napomáhá navazování jednotlivých částí promluvy, tudíž celkový text je soudržnější; **přehlednost** – díky střídání rolí je text pro posluchače přístupnější.

K **vyjádření hlediska** se nejčastěji využívá **nominální fráze a uvozovací věty**. Mluvčí může také využít **personální deixe**, pokud již v předchozí promluvě umístil postavy do prostoru. Není také vyloučeno použití nominální fráze, verbální fráze a personální deixe v sekvenci v libovolném pořadí. V případech, kdy už jsou všechny postavy v diskurzu uvedeny, je možno od nominální fráze, uvozovací věty i deixe upustit. Pokud nedojde k explicitnímu vyjádření referenta, hovoříme o tzv. **nulové referenci**, kdy je referent vyjádřen pouze nemanuálním chováním.

Při postupu střídání rolí **dochází k referenčnímu posunu** v diskurzu. Je to z důvodu dodržení slovesné shody subjektu a objektu. Referenční posun lze označit jako univerzálii, protože se objevuje ve všech jazycích, u nichž byl postup střídání rolí popsán.

Samotné **střídání rolí ve znakových jazycích** je realizováno v prostoru pomocí nemanuálních prostředků. Jak ukázal výzkum, jedná se též o univerzální postup platný pro všechny znakové jazyky. **Nemanuální chování**, jako je **změna pozice těla, změna**

výrazu obličeje, změna pozice hlavy a změna směru pohledu, značí, do jaké role se mluvčí transponoval.

To, jaký způsob nemanuálního chování mluvčí zvolí, záleží pouze na momentální preferenci mluvčího. Může zvolit jeden či kombinaci více nemanuálních prostředků. Jediné zřejmě **povinné prostředky**, které by měl být zachované, jsou **změna směru pohledu** a **výraz obličeje**. Nemanuální chování nemusí přetrvávat po celou dobu promluvy jedné postavy, může k němu dojít jen na začátku při změně referenta a v průběhu promluvy může být od nemanuálního chování upuštěno.

Jak jsem již dříve uvedla, během studia literatury mi byla práce ztěžována nejednotnou terminologií. V českém prostředí je nejrozšířenější termín ***střídání rolí***, který byl vytvořen překladem z anglického ***role-shifting***. Nejnovější zahraniční studie z roku 2013 předkládá návrh na nové označení, a to ***constructed action,*** v českém překladu ***konstruovaný akt.***

Při popisu **větného rámce střídání rolí** lze zobecnit, že je mluvčími preferováno explicitní vyjádření referenta v úvodních částech textu a při změně referenta. Pokud zůstává referent v textu stejný, je jeho explicitní vyjádření pociťováno jako nadbytečné.

Doufám, že tato práce alespoň částečně přispěla k dalšímu popisu českého znakového jazyka. Zajisté je **potřeba dalších výzkumů** v této oblasti, které by mohly mimo jiné pomoci i při ujasnění terminologie. Je otázkou, zda bude v českém prostředí tendence upouštět od termínu *střídání rolí* a rozšíří se termín *konstruovaný akt*. Výše sepsané poznatky snad poslouží zájemcům, kteří se zabývají studiem znakových jazyků, nebo se stanou inspirací těm, kteří by se chtěli této problematice více věnovat. Problematika střídání rolí by si určitě zasloužila dalších výzkumů.

Použitá literatura a další zdroje

ADAM, Robert. Stručné novější dějiny a současná situace výzkumu podání řeči. *Slovo a slovesnost*, 2003, roč. 64, s. 128-132.

BAKER-SHENK, Charlotte a Dennis COKELY. *American Sign Language*. *A Tracher´s Ressource Text on Grammar and Culture*. Washington, D.C.: Clerc Books, 1991, 488 s. ISBN 978-0-930323-84-4.

BINKERT, Peter J. *A Glossary of Terminology used in the Study of Language and Linguistics* [online]. Michigan: Oakland University, 2004, s. 122. [cit. 2014-02-03] Dostupné z: http://chars.lin.oakland.edu/General/gtllW04.pdf

CLARK, Herbert a Richard GERRIG. Quotations as demonstrations. *Language, 66* (4) [online], 1990, s. 764-805. [cit. 2014-01-06] Dostupné z: http://www-psych.stanford.edu/~herb/1990s/Clark.Gerrig.90.pdf

CORMIER, Kearsy et al. Framing constructed action in British Sign Language narratives. *Journal of Pragmatics 55* [online], 2013, s. 119-139. [cit. 2014-01-06] Dostupné z: http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0378216613001409

CORMIER, Kearsy et al. *Show and tell: Framing and narrating constructed action in signed and spoken languages* [online]. 2011. [cit. 2014-04-24] Dostupné z: http://kearsy.macmate.me/web/Publications_files/Cormier_et_al_2011_Gottingen.pdf

COSTELLO, Brendan et al. The non- (existent) native signer: sign language research in small deaf population [online]. In: QUADROS, Ronice. (ed.) *Sign Languages: spinning and unraveling the past, present and future. TISLR9, forty five papers and three posters from the 9th. Theoretical Issues in Sign Language Research Conference, Florianopolis, Brazil, December 2006.* Petrópolis/RJ. Brazil: Editora Arara Azul, 2008, s. 77-94, ISBN: 978-85-89002-27-0. [2013-12-13] Dostupné z: http://www.editora-arara-azul.com.br/ebooks/catalogo/7.pdf

DGS-KORPUS [online]. [cit. 2014-01-27] Dostupné z: http://www.sign-lang.uni-hamburg.de/dgs-korpus/index.php/welcome.html

DOLEŽEL, Lubomír. *Narativní způsoby v české literatuře*. Vyd. 1. Praha: Český spisovatel, 1973, s. 9. ISBN 80-202-0418-0.

ELAN. *The Language Archive* [online]. [cit. 2014-01-23] Dostupné z: http://www.lat-mpi.eu/tools/elan

EMMOREY, Karen a Judy Snitzer REILLY. *Language, gesture, and space*. Hillsdale, N.J.: Lawrence Erlbaum Associates, 1995, x, 454 s. ISBN 0-8058-1378-0.

EMMOREY, Karen. *Language, cognition and the brain: insights from sign language research*. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 2002, xvii, 383 s. ISBN 0-058-3399-4.

ENGBERG-PEDERSEN, Elisabeth. Point of View Expressed through Shifters. In: EMMOREY, Karen a Judy Snitzer REILLY. *Language, gesture, and space*. Hillsdale, N.J.: Lawrence Erlbaum Associates, 1995, x, 454 s. ISBN 0-8058-1378-0.

HÁJKOVÁ, Zuzana. *Poezie v českém znakovém jazyce*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2009. 55 s. Vedoucí práce Lucie Šůchová.

HOFFMANNOVÁ, Jana, Olga MÜLLEROVÁ a Jiří ZEMAN. *Konverzace v češtině: při rodinných a přátelských návštěvách*. 1. vyd. Praha: Trizonia, 1999, 256 s. ISBN 80-85573-71-7.

Holoubci [film]. Režie Zuzana DUBOVÁ. Česko, 2011.

JOHNSTON, Trevor a Adam SCHEMBRI. *Australian sign language: an introduction to sign language linguistics*. 1st. publ. Cambridge: Cambridge University Press, 2007, s. 256-277. ISBN 978-0-521-54056-8.

KARLÍK, Petr, Marek NEKULA a Jana PLESKALOVÁ. *Encyklopedický slovník češtiny*. S.l.: Nakladatelství Lidové noviny, 2002, 604 s. ISBN 80-7106-484-x.

KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Jak si navzájem lépe porozumíme: kapitoly z psychologie sociální komunikace*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1988, 235 s.

KUCHAŘOVÁ, Lucie. (eds.) *Jazyk neslyšících: Co víme, co nevíme a co bychom měli vědět o českém znakovém jazyce*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2005, s. 47-55, 59.

LIDELL, Scott. Four Functions of a Locus: Reexamining the Structure of Space in ASL. In: LUCAS, Ceil. *Sign language research: theoretical issues*. Washington, D.C.: Gallaudet University Press, 1990, x, s. 176-197. ISBN 0-930323-58-0.

MACUROVÁ, Alena a Petr VYSUČEK. Poznáváme český znakový jazyk. Klasifikátorové tvary ruky. *Speciální pedagogika,* 2005, roč. 15, č. 4, s. 262-275. ISSN 1211-2720.

MACUROVÁ, Alena. Jazyk v komunikaci neslyšících. Předběžné poznámky. *Slovo a slovesnost*, 1994, roč. 55, č. 2, s. 121-132.

MACUROVÁ, Alena. Subjekty a text. In: HODROVÁ, Daniela. *Proměny subjektu: I*. Praha: Ústav pro českou a světovou literaturu, 1994, s. 31-37. ISBN 80-85778-01-7.

MACUROVÁ, Alena. *Ztvárnění komunikačních faktorů v jazykových projevech: utváření významové perspektivy*. Vyd. 1. Praha: Univerzita Karlova, 1983, 119 s.

McKEE, Rachel et al. Variable 'subject' presence in Australian Sign Language and New Zealand Sign Language. *Language Variation and Change 23*. 2011, s. 375-398.

METZGER, Melanie. Constructed dialogue and constructed action in American Sign Language. In: LUCAS, Ceil. *Sociolinguistics in Deaf communities*. 2nd print. Washington, D.C.: Gallaudet University Press, 1995, 341 s. ISBN 1-56368-036-x.

MILES, Dorothy. *British Sign Language*: A Beginner's Guide. London: BBC Books, 1989, s. 89-91, 107, 110. ISBN 0-563-21134-2.

MORGAN, Gary. Event Packaging in British Sign Language Discourse. In: WINSTON, Elizabeth A. (ed.) *Storytelling and conversation: discourse in deaf communities*. Washington: Gallaudet University Press, c1999, x, s. 27-56. ISBN 1-56368-081-5.

MORGAN, Gary. The development of narrative skills in British Sign Language. In: SCHICK, Brenda, Marc MARSCHARK a Patricia Elizabeth SPENCER. *Advances in the sign language development of deaf children*. Oxford: Oxford University Press, 2006, xvi, s. 314-343. ISBN 978-0-19-518094-7.

MOTEJZÍKOVÁ, Jitka. *Simultánnost v českém znakovém jazyce*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2007. 117 s. Vedoucí práce Alena Macurová.

NOVÁKOVÁ, Radka et al. *Multimediální cvičebnice pro předmět Český znakový jazyk*. [DVD-ROM]. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2011. Ústav českého jazyka a teorie komunikace.

PADDEN, Carol. The Relation Between Space and Grammar in ASL Verb Morphology. In: LUCAS, Ceil. *Sign language research: theoretical issues*. Washington, D.C.: Gallaudet University Press, 1990, x, s. 118-131. ISBN 0-930323-58-0.

PADDEN, Carol. Verbs and Role-shifting in ASL. In: Padden, Carol. (eds.) *Proceedings of the 4th National Symposium on Signing Research and Teaching*. Las Vegas, Nevada. Washington, DC: The National Association of the Deaf, 1986, s. 44-57.

Pink Panter, Keep Our Forest Pink. In: *You Tube* [online]. 25. 6. 2013 Kanál uživatele newcartoons2012. [cit. 2014-02-01] Dostupné z: http://www.youtube.com/watch?v=iGIGK4FMtpo

PIZZUTO, Elena et al. Manual and Nonmanual Morphology in Italian Sign Language: Grammatical Constraints and Discource Processes. In: LUCAS, Ceil. *Sign language research: theoretical issues*. Washington, D.C.: Gallaudet University Press, 1990, x, s. 83-103. ISBN 0-930323-58-0.

POULIN, Christine a Christopher MILLER. On Narrative Discourse and Point of View in Quebec Sign Language. In: EMMOREY, Karen a Judy Snitzer REILLY. *Language, gesture, and space*. Hillsdale, N.J.: Lawrence Erlbaum Associates, 1995, x, 454 s. ISBN 0-8058-1378-0.

PŮLPÁNOVÁ, Lucie. *Osobní zájmena v českém znakovém jazyce*. Praha, 2003. 77 s. Vedoucí práce Alena Macurová.

QUER, Josep. Context Shift and Indexical Variables in Sign Languages [online]. In: GEORGALA, Effi. (eds.) *Proceedings from Semantics and Linguistics Theory 15*. Ithaca, NY: CLC, Publications, 2005, s. 152-168. [cit. 2013-08-29] Dostupné z: http://filosofia.dipafilo.unimi.it/~zucchi/NuoviFile/SALTXVQuer.pdf

QUER, Josep. Reporting and quoting in signed discourse [online]. In: BRENDEL, Elke. (eds.) *Understanding Quotation*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter (Mouton Series in Pragmatics), 2011, s. 277-302. [cit. 2014-08-29] Dostupné

z: http://www.cnlse.es/sites/default/files/Reporting%20and%20quoting%20in%20signed%20discourse.pdf

QUINTO-POZOS, David. Can constructed action be considered obligatory? *Lingua 117* [online], 2007, s. 1285-1314. [cit. 2013-08-29] Dostupné z: www.utexas.edu/cola/files/1376435

RAYMAN, Jennifer. Storytelling in the Visual Mode: A Comparison of ASL and English. In: WINSTON, Elizabeth A. *Storytelling and conversation: discourse in deaf communities*. Washington: Gallaudet University Press, c1999, x, 227 s. ISBN 1-56368-081-5.

REILLY, Judy. Bringing affective expression into the service of language: acquiring perspective marking in narratives. In: EMMOREY, Karen a Harlan LANE. *The signs of language revisited: an anthology to honor Ursula Bellugi and Edward Klima*. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 2000, xv, 580 s. ISBN 0-8058-3246-7.

SANDLER, Wendy a Diane LILLO-MARTIN. *Sign language and linguistic universals*. 1st. publ. Cambridge: Cambridge University Press, 2006, xxi, s. 379-389. ISBN 0-521-48395-6.

SMITH, Cheri. (ed.) *Signing naturaly: Teacher's curriculum guide: Level 1*. Berkeley, CA: DawnSignPress. 1988. ISBN 978-0915035076.

ŠŮCHOVÁ, Lucie a Radka NOVÁKOVÁ. *Slovosled a střídání rolí v českém znakovém jazyce: praktická cvičení*. [DVD-ROM] Praha: Česká komora tlumočníků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87153-49-9.

TANNEN, Deborah. Introducing Constructed Dialogue in Greek and American Conversational and Literary Narratives. In: COULMAS, Florian. (eds.) *Direct and Indirect Speech*, Berlin: Mouton, 1986, s. 311-322. ISBN 978-3110105995.

TUČKOVÁ, Dana. *Deixe a prostor v českém znakovém jazyce*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2013. 93 s. Vedoucí práce Alena Macurová.

USPENSKIJ, Boris Andrejevič. *Poetika kompozicii: Struktura chudožestvennogo teksta i tipologija kompozicionnoj formy*. Moskva: Izdatel'stvo Iskusstvo, 1970, 223 s., [29] s. obr. příl.

WINSTON, Elizabeth A. Spatial Referencing and Cohesion in an American Sign LanguageText. *Sign Language Studies*, 73. 1991, s. 397-410. ISSN 0302-1475.

WULF, Alyssa et al. Variable subject presence in ASL narratives. *Sign Language Studies, 3.* 2002, s. 54-76. ISSN-0302-1475.

Seznam příloh

Příloha 1: Přehled termínů

Příloha 2: Multimediální DVD

Příloha 3: Grafické zobrazení výsledků výzkumu

Příloha 4: Záznamové archy

Příloha 1: Přehled termínů

Body and Gaze shifting – "Direct Address"	BAKER-SHENK, Charlotte a Dennis COKELY. American Sign Language. A Tracher´s Ressource Text on Grammar and Culture.
Body markers Role-taking Role-playing	PIZZUTO, Elena et al. Manual and Nonmanual Morphology in Italian Sign Language: Grammatical Constraints and Discource Processes.
Body shift	MILES, Dorothy. British Sign Language: A Beginner's Guide.
Body-shifting	LIDELL, Scott. Four Functions of a Locus: Reexamining the Structure of Space in ASL.
Constructed action	QUINTO-POZOS, David. Can constructed action be considered obligatory? CORMIER, Kearsy et al. Framing constructed action in British Sign Language narratives. TANNEN, Deborah. Introducing Constructed Dialogue in Greek and American Conversational and Literary Narratives. WINSTON, Elizabeth A. Spatial Referencing and Cohesion in an American Sign LanguageText.
Constructed dialogue	QUER, Josep. Reporting and quoting in signed discourse. TANNEN, Deborah. Introducing Constructed Dialogue in Greek and American Conversational and Literary Narratives. WINSTON, Elizabeth A. Spatial Referencing and Cohesion in an American Sign LanguageText. METZGER, Melanie. Constructed dialogue and constructed action in American Sign Language.

Reference shift	QUER, Josep. Reporting and quoting in signed discourse.
Referential shift	EMMOREY, Karen a Judy Snitzer REILLY. Language, gesture, and space. POULIN, Christine a Christopher MILLER. On Narrative Discourse and Point of View in Quebec Sign Language.
Role shift	MILES, Dorothy. British Sign Language: A Beginner's Guide. COSTELLO, Brendan et al. The non- (existent) native signer: sign language research in small deaf population. QUER, Josep. Reporting and quoting in signed discourse.
Role switching	QUER, Josep. Reporting and quoting in signed discourse.
Role taking	PADDEN, Carol. Verbs and Role-shifting in ASL.
Role-shifting	PADDEN, Carol. The Relation Between Space and Grammar in ASL Verb Morphology. PADDEN, Carol. Verbs and Role-shifting in ASL. WINSTON, Elizabeth A. Storytelling and conversation: discourse in deaf communities.
Shifted reference Shifted atribution of expressive elements Shifted locus	ENGBERG-PEDERSEN, Elisabeth. Point of View Expressed through Shifters.

Příloha 2: DVD

Obsah DVD

Pink_Panter

Holoubci

Zadání úkolu v ČJ

Zadání úkolu v ČZJ

Videa získaná od respondentů:

01_HO
02_HO
03_HO
04_HO
05_HO
06_HO
07_HO
08_HO
09_HO
10_HO
01_RP
02_RP
03_RP
04_RP
05_RP
06_RP
07_RP
08_RP
09_RP
10_RP
01_CK
02_CK
03_CK
04_CK
05_CK
06_CK
07_CK
08_CK
09_CK
10_CK
01_HO.eaf
02_HO.eaf
03_HO.eaf
04_HO.eaf
05_HO.eaf
06_HO.eaf
07_HO.eaf
08_HO.eaf
09_HO.eaf
10_HO.eaf
01_RP.eaf
02_RP.eaf
03_RP.eaf
04_RP.eaf
05_RP.eaf
06_RP.eaf
07_RP.eaf
08_RP.eaf
09_RP.eaf
10_RP.eaf

Příloha 3: Grafické zobrazení výsledků výzkumu

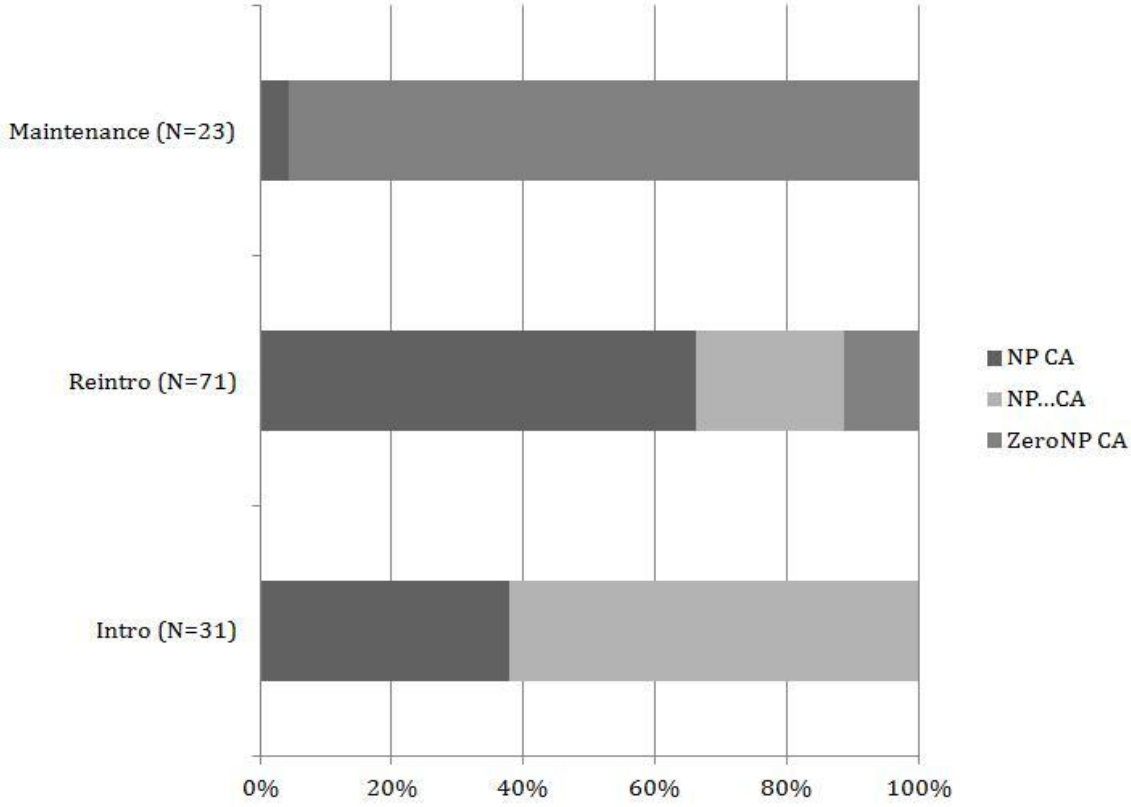

Graf 3: Typy distribucí CA – klip Holoubci

Tab. 5: Typy distribucí CA – klip Holoubci

Holoubci	Introduction (N=31)	Reintroduction (N=71)	Maintenance (N=23)
NP CA	11	47	1
NP…CA	18	16	0
ZeroNP CA	0	8	22

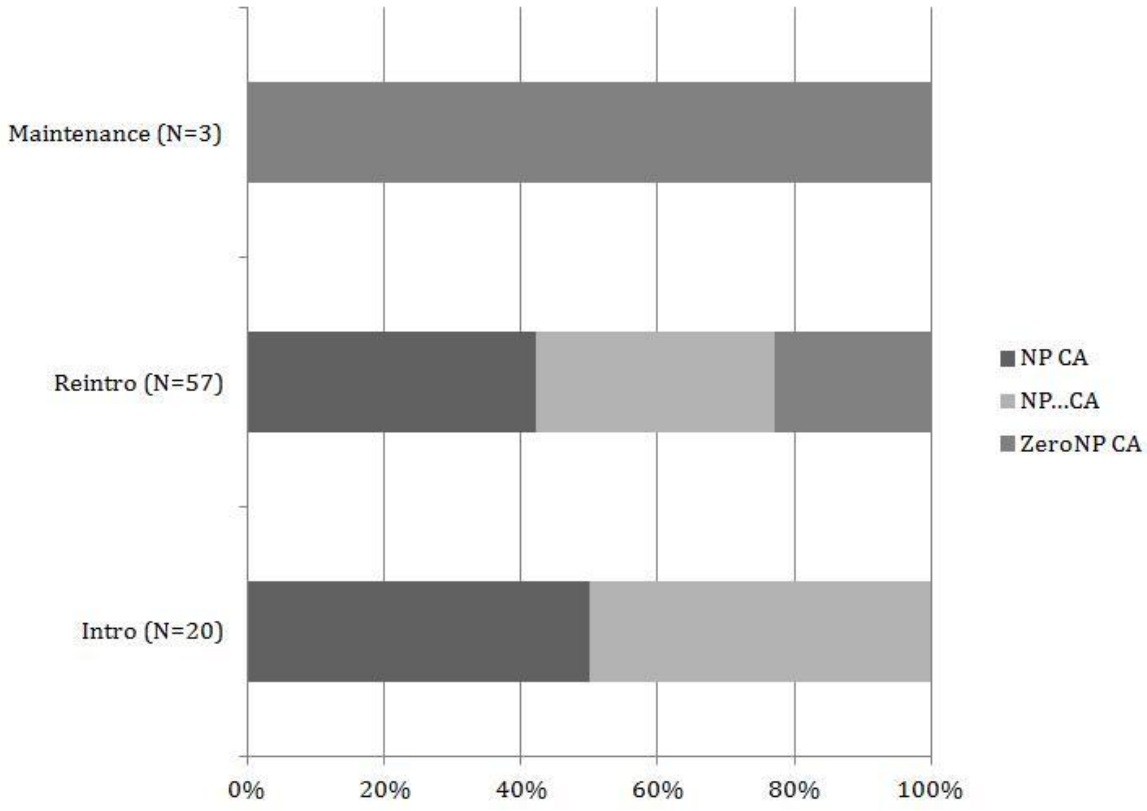

Graf 4: Typy distribucí CA – klip Růžový Panter

Tab. 6: Typy distribucí CA – klip Růžový Panter

Růžový panter	Introduction (N=20)	Reintroduction (N=57)	Maintenance (N=3)
NP CA	10	24	0
NP…CA	10	20	0
ZeroNP CA	0	13	3

Příloha 4: Záznamové archy

Video	01_RP	02_RP	03_RP	04_RP	05_RP	06_RP	07_RP	08_RP	09_RP	10_RP	TOTAL/ano
	01_RP.eaf	02_RP.eaf	03_RP.eaf	04_RP.eaf	05_RP.eaf	06_RP.eaf	07_RP.eaf	08_RP.eaf	09_RP.eaf	10_RP.eaf	
Typ	RůžP	RůžP	RůžP	RůžP	RůžP	RůžP	RůžP	RůžP	RůžP	RůžP	RůžP
Délka	1:28	1:10	0:39	1:33	2:12	0:58	1:34	0:57	1:15	1:40	14:55
změna pozice těla - vpřed vzad	ne	ne	ne	ne	ne	ano	ne	ne	ano	ano	3
změna pozice těla - vpravo vlevo	ano	ne	ne	ne	ne	ne	ne	ne	ne	ne	1
změna výrazu obličeje	ano	ano	ano	ano	ano	ano	ano	ano	ano	ano	10
změna pozice hlavy - horizontální pohyb	ano	ne	ne	ne	ne	ne	ne	ano	ne	ne	2
změna pozice hlavy - vertikální pohyb	ne	ano	ne	ano	ano	ne	ano	ano	ne	ano	6
změna směru pohledu	ano	ano	ano	ano	ano	ano	ano	ano	ano	ano	10
NP	ano	ano	ano	ano	ano	ano	ano	ano	ano	ano	10
uvozovací věta	ano	ano	ano	ano	ano	ano	ano	ano	ano	ano	10
personální deixe	ne	ne	ne	ne	ne	ne	ano	ne	ne	ne	1
nulová reference	ano	ano	ano	ano	ano	ano	ano	ano	ano	ne	9
NP CA intro	3	1	1	2	1	1	0	1	1	0	11
NP CA reintro	6	3	2	6	3	2	6	4	5	10	47
NP CA maintenance	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1
NP…CA intro	0	2	2	1	2	1	3	2	2	3	18
NP…CA reintro	1	2	0	2	2	2	2	1	2	2	16
NP…CA maintenance	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
ZeroNP CA intro	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
ZeroNP CA reintro	0	5	1	1	0	0	0	0	1	0	8
ZeroNP CA maintenance	3	2	1	3	4	1	4	2	2	0	22
TOTAL	13	15	7	15	12	8	15	10	13	15	123
total CA bez maintenance	10	13	6	11	9	6	11	8	11	15	100

Video	01_HO	02_HO	03_HO	04_HO	05_HO	06_HO	07_HO	08_HO	09_HO	10_HO	TOTAL/ano
	01_HO.eaf	02_HO.eaf	03_HO.eaf	04_HO.eaf	05_HO.eaf	06_HO.eaf	07_HO.eaf	08_HO.eaf	09_HO.eaf	10_HO.eaf	
Typ	Holoubci	Holoubci	Holoubci	Holoubci	Holoubci	Holoubci	Holoubci	Holoubci	Holoubci	Holoubci	Holoubci
Délka	1:06	0:47	0:31	0:36	0:58	0:40	0:47	0:41	0:50	1:19	8:15
změna pozice těla - vpřed vzad	ano	ne	ne	ne	ano	ne	ano	ne	ano	ne	4
změna pozice těla - vpravo vlevo	ano	ne	ne	ne	ne	ne	ne	ne	ne	ano	2
změna výrazu obličeje	ano	ano	ano	ano	ano	ano	ano	ano	ano	ano	10
změna pozice hlavy - horizontální pohyb	ne	ne	ne	ne	ne	ne	ne	ano	ne	ne	1
změna pozice hlavy - vertikální pohyb	ne	ano	ano	ano	ano	ne	ano	ne	ne	ne	5
změna směru pohledu	ano	ano	ano	ano	ano	ne	ano	ano	ano	ano	9
NP	ano	ano	ano	ano	ano	ano	ano	ano	ano	ano	10
uvozovací věta	ano	ano	ano	ano	ano	ano	ano	ano	ano	ano	10
personální deixe	ne	ne	ne	ne	ne	ne	ne	ne	ne	ano	1
nulová reference	ano	ano	ano	ne	ne	ano	ne	ne	ne	ne	3
NP CA intro	2	1	2	0	0	1	1	2	0	1	10
NP CA reintro	1	0	0	6	2	1	7	3	1	3	24
NP CA maintenance	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
NP…CA intro	0	1	0	2	2	1	1	0	2	1	10
NP…CA reintro	3	0	0	1	1	2	0	2	5	6	20
NP…CA maintenance	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
ZeroNP CA intro	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
ZeroNP CA reintro	2	7	4	0	0	0	0	0	0	0	13
ZeroNP CA maintenance	0	1	1	0	0	1	0	0	0	0	3
TOTAL	8	10	7	9	5	6	9	7	8	11	80
total CA bez maintenance	8	9	6	9	5	5	9	7	8	11	77

O Červené Karkulce	01_CK	02_CK	03_CK	04_CK	05_CK	06_CK	07_CK	08_CK	09_CK	10_CK	TOTAL/ano
Typ	ČervK	ČervK	ČervK	ČervK	ČervK	ČervK	ČervK	ČervK	ČervK	ČervK	
Délka	3:40	2:48	2:17	2:26	7:50	2:01	6:08	4:40	5:16	4:30	39:36
změna pozice těla - vpřed vzad	ne	ano	ne	ne	ne	ne	ne	ne	ano	ne	2
změna pozice těla - vpravo vlevo	ano	ano	ne	ne	ne	ano	ano	ano	ano	ano	7
změna výrazu obličeje	ano	ano	ano	ano	ano	ano	ano	ano	ano	ano	10
změna pozice hlavy - horizontální pohyb	ano	ano	ne	ano	ano	ne	ne	ano	ne	ano	6
změna pozice hlavy - vertikální pohyb	ne	ano	ne	ne	ano	ne	ano	ne	ne	ne	3
změna směru pohledu	ne	ano	ano	ano	ano	ne	ano	ano	ano	ano	8
NP	ano	ano	ano	ano	ano	ano	ano	ano	ano	ano	10
uvozovací věta	ano	ano	ano	ano	ano	ano	ano	ano	ano	ano	10
personální deixe	ne	ne	ne	ne	ne	ne	ne	ne	ne	ano	1
nulová reference	ano	ano	ano	ano	ano	ano	ne	ano	ano	ano	9